

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1992

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1992

VILNIUS 1994

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1992

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1992 metai

VILNIUS . MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1994

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija:

V. MERKYS (pirm.), A. TYLA (pirm. pavaduotojas), A. EIDINTAS, V. KAZAKEVIČIUS,
V. MILIUS, L. MULEVICIUS I, G. RUDIS, R. STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:
T. Kosciuskos 30, 2600 Vilnius

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Henrikas Latvis. Hermanas Vartbergė. Livonijos kronikos / Iš lot. k. vertė, įvadą ir paaišk. parašė akad. J. Jurginis.— V.: Mokslas, 1991.— 223 p. 25 000 egz.

Išverstų į lietuvių kalbą Lietuvos istorijos šaltinių aruodą papildė dvi publikacijos: Henriko Latvio 1225—1227 m. parašyta „Livonijos kronika“ bei XIV a. antroje pusėje sukurta Hermano Vartbergės „Livonijos kronika“. Nereikia aiškinti šių dviejų šaltinių svarbos istorikui ar istorija besidominčiai visuomenei. Abi Livonijos kronikas iš lotynų kalbos išvertė Juozas Jurginis ir pateikė vienoje knygoje, pavadintoje „Livonijos kronikos“, pridėti tik autorių vardai. Henriko Latvio kronika pradedama įvadu ir paaiškinimais, o Hermano Vartbergės — tik įvadu. Kiekvienos kronikos tekstas turi paantraštinį lapą. Publikacijos baigiamos vardų rodykle ir turiniu.

Visi gerai atsimename prieš kelerius metus pasirodžiusią Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kroniką“, kurią išvertė Leonas Valkūnas, spaudai parengė Romas Batūra¹. Kartu su šia Livonijos kronikos galėjo tapti ankstyvųjų Lietuvos istorijos šaltinių publikavimo praktinio darbo pavyzdžiu, nerašyta taisykle kitiems, kas imsis panašaus darbo. Deja, gerai sutvarkyta Petro Dusburgiečio kronika lieka vieniša. J. Jurginio parengtame leidinyje nėra komentarų (jie sudaro net pusę Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikos“ publikacijos). Be komentarų šaltinių publikacija netenka mokslinio pobūdžio.

Ākademiko J. Jurginio įvaduose pasigendame ne tik komentarų, bet ir aptartų publikavimo taisyklių ar nuorodos į kurias kitas, rusų, lenkų ar vokiečių, parengtas ir išleistas. Be to, mėginome išsiaiškinti, kurie spausdinti kronikų variantai lotynų kalba čia išversti. Iš anksto perspėsimė, jog neaiškumas negaibia Hermano Vartbergės „Livonijos kronikos“, nes ši tegalėjo būti versta iš vieno šaltinio². Nustatyti Henriko Latvio kronikos vertimo lotynišką variantą buvo nelengva — apie tai minėtam veikalui skirtame įvade su paaiškinimais jokių žinių nėra (p. 3—22), nors antraštinis Kronikos vertimo lapas (p. 23) rodo 1740 m. Joano Danieliaus Gruberio publikaciją³. Štai lyginimo rezultatai:

I. 6

I. D. Gruberis

Igitur aestate proxima a Gotlandia artifices
omnis generis (nėra J. Jurginio vertime —
ši ir kitos pastabos mūsų.— A. D.) et lapi-
cidiae adducuntur.

J. Jurginis

Todėl vasarą atvyko ak-
mentašiai iš Gotlando.

V. 4

Sed ante ingressum terrae, audientes, Regem de Plosceke cum exercitu Letthoniam intrare, Semigallis relictis, cum festinatione redeunt.

Tačiau, prieš išsikeldami į semigalų (*lot. nėra*) žemę; jie išgirdo, kad karalius Ploscekietis (Polocko kunigaikštis) su savo kariuomene įsiveržė į Lettoniją, todėl jie semigalus paliko ramybėje (*lot. nėra*) ir skubiai pasuko atgal į namus (*lot. nėra*).

VI. 3

Huius vitam er ordinem approbantes (*nėra J. Jurginio vertime*) non longo transacto tempore fratres de conventu beatae Mariae virginis in Riga, ipsum in praepositum eligunt...

Netrukus šventosios mergelės Marijos konvento broliai Rigoje išrinko jį probstu (klebonu)...

Palyginimui pateikti J. Jurginio ir J. D. Gruberio tekstų fragmentai smarkiai skiriasi, tokių nesutapimų gausu vertime. Be to, visiškai skiriasi abiejų tekstų skyryba. Todėl akivaizdu, jog vertimui imta ne J. D. Gruberio 1740 m. išleista „Livonijos kronika“, kuri perspausdinama 1853 m. drauge su vertimu į vokiečių kalbą⁴.

Tačiau ši Henriko Latvio darbo publikacija yra ne viena — tai Vilhelmo Arndto⁵ bei estų istorikų⁶ parengti tekstai; (J. Jurginis pastarojo tikrai nenaudojo, nes savo darbe nurodė, jog estai 1989—1990 m. leidžia kroniką [p. 21, nuor. 34]). Palyginę J. Jurginio ir V. Arndto tekstų fragmentus, vėl radome nemaža skirtumų.

XVII. 2

V. Arndtas

Letthones... lanceam in Dunam miserunt...

J. Jurginis

Lettonai... metė ietis (*lot. ietį*) į Dauguvą.

XXIX. 1

Nunc ergo quiescebant, gaudentes in agris et laboribus suis, et non erat, qui exterreret eos...*

Dabar jie ramūs savo laukuose dirbo, ir nebebuvo kas juos gąsdina.

XXX. 2

Dani quoque, spoliantes Rotaliam et incendentes, multa spolia tulerunt, quos etiam servi magistri persecuentes, quinquaginta ex eis occiderunt, et quinquaginta ex eis in castro Maianpata obsederunt. Sed post triduum miserati eorum, eo quod Christiani essent, dimiserunt eos.

Danai apgrobė visą Rotaliją ir paėmė didelį grobį. Jie persekiojo magistro tarnus (*lot. magistro tarnai persekiojo danus*), iš jų penkias dešimtis nužudė ir penkias dešimtis apgulė Majanpatos pilyje (*lot. 50 danų joje įkalino*), tačiau po trijų dienų jų pasigailėjo kaip krikščionių ir juos palaido.

* Šio fragmento vertimas: Tad nūnai ilsėjosi, džiaugdamiesi savais laukais ir darbais, ir nebebuvo kam jų gąsdinti.

Vien šie trys fragmentai nesunkiai įtikina, kad J. Jurginio vertimas neatitinka V. Arndto paskelbto lotyniško originalo. Prie šių trijų be išlygų tinka jau cituotos VI. 3 pastraipos pradžia, nes ji visiškai sutampa su J. D. Gruberio leidinio analogiška pastraipa. Praleidžiamos frazės arba išverčiamos atvirksčiai, neverčiami žodžiai arba įvedami nauji netinkami, neleistinai painiojama vienaskaita ir daugiskaita. Ir tai ne vien šiems pavyzdžiams būdingi trūkumai — jų apstu visame vertime. Gal J. Jurginis spaudai parengė labai laisvą vertimą iš lotynų kalbos? O gal vertė ne iš V. Arndto publikacijos?

Yra S. Aninskio išleistas Henriko Latvio „Livonijos kronikos“ tekstas lotynų ir rusų kalbomis, bet J. Jurginis ir jo negalėjo versti, nes anas savo leidiniui panaudojo V. Arndtą⁷.

Dar yra ir Eduardo Pabsto parengtas tekstas. Prisipažinsime, jį tyčia palikome nuošaliau dėl painiavos: E. Pabstas išleido tik vokišką lotyniško originalo vertimą be lotyniško teksto⁸. O J. Jurginis Henriko Latvio kronikos įvade nurodo, kad „E. Pabstas 1867 m. jį (*lotynišką, 1862 m. surastą XIII a. pergamentinį originalą.*— *past. A. D.*) paskelbė Taline (Revelyje) su nauju vokišku vertimu“ (p. 8). Vadinasi, jis šio leidinio nepanaudojo. Yra du rusiški Henriko Latvio vertimai. J. Jurginis tikrai nesinaudojo S. Aninskio vertimu, nes jo šaltinis yra V. Arndto publikacija, o šio ir lietuviško vertimo tekstai skiriasi. Lieka vien E. Češichino-Vetrinskio į rusų kalbą išversta E. Pabsto publikacija⁹. Palyginime lietuvišką, E. Pabsto vokišką ir E. Češichino-Vetrinskio rusišką tekstus.

VI. 3 *

E. Pabstas

E. Češichinas-
Vetrinskis

J. Jurginis

Mit seinem Leben und Orden wohlzufrieden (*rus. ir liet. tekstuose neversta*), haben nach Verlauf von nicht langer Zeit die Brüder vom Konvent der seligen Jungfrau Maria in Riga ihn zum Propst erlesen. . .

По истечении непродолжительного времени, братья конвента пресвятой Девы Марии в Риге избрали его пробстом...

Netrukus šventosios mergelės Marijos konvento broliai Rygoje išrinko jį probstu (klebonu)...

XIV. 6 **

... und gingen die Knechte des Bischofs mit ihm, Siffrid und Alexander und andere mehr, und die Ly-

...и пошли с ним слуги епископа, Сиффрид и Александр и многие другие, и ли-

... ir ėjo su juo vuskupo tarnai Siffridas su Aleksandru ir daugelis kitų lyvių

* Lotyniškas tekstas p. 3.

** Lotyniškas tekstas (pagal V. Arndtą): et ibant servi episcopi cum eo, Siffridus et Alexander et alii plures et Lyvones et Letti, et venientes in Ungauniam ad castrum Odempe, paucos in castro reperiunt. Unde castrenses, propter paucitatem suorum exterriti. Bertoldum verbis pacificis in castrum recipiunt.

ven und Letten. Und als sie kamen nach Ungauern zur Burg Odempe, trafen sie Wenige in der Burg an, **daher die auf der Burg** (*ne estai, kaip liet. ir rus. vertimuose*) wegen der geringen Anzahl der Jhrigen **erschreckt** (*liet. vertime žodis neišverstas*), den Bertold mit friedfertigen Worten in die Burg aufnahmen.

вы и леты. Придя в Унгаунию к замку Оденпе, они нашли в нем мало народу; эсты, уstraшенные малым числом своих, предложили Бертольду, что они мирно примут его в замок.

ir letų. Atėję į Ungauniją, į Odenpės pilį, jie rado joje mažą žmonių; estai dėl mažo savųjų skaičiaus pasiūlė Bertoldui taikiai priimti jį į pilį.

XVII. 2 *

Die Lettonen... warfen sie **eine Lanze** (*ietį!*) in die Duna...

Но леттоны... бросили **копья** в Двину...

Lettonai... **metė ietis** į Dauguvą...

XXIX. 1 **

Jetzt also ruhten sie, sich freuend an ihren Aeckern und Arbeiten, und war Niemand, **der sie aufschreckte**.

Ныне же они успокоились на своих полях и в работах и не было никого, кто бы их устрасал.

Dabar jie ramūs savam laukuose dirbo, ir nebebuvo kas juos gąsdina.

Nesunku įsitikinti, jog J. Jurginio tekstas yra rusiško, o ne vokiško teksto vertimas. Jei būtų imtas E. Pabsto vokiškas variantas, tai nebūtų tiek klaidų, nes visos jos yra vien rusiško vertimo trūkumai ir bėdos. Stai VI. 3, XIV. 6, XXIX. 1 neišverstos frazės, žodžiai, XVII. 2 vietoj vienaskaitos vartojama daugiskaita, XIV. 6 pakeičiami teksto žodžiai, o XXX. 2 pastraipos prasmę keičiantis J. Jurginio vertimas tėra E. Češichino-Vetrinskio pakartotos klaidos***. O kad galutinai įsitikintume, kas buvo lietuviško teksto vertimo šaltinis, palyginkime kitus rusiško ir lietuviško Henriko Latvio kronikos teksto fragmentus.

VIII. 1

E. Češichinas-Vetrinskis

J. Jurginis

... и снова пытались **увести** захваченное ими городское стадо, пасшееся на лугах... Но 20 храбрых мужей преследовали **неприятеля**, отбили скот и **когда** призвали на помощь всемогущего Бога и когда

... ir vėl ketino išsivesti (*taip*) miestiečių bandą, besiganančią pievoje... Tačiau 20 narsių vyrų persekiojo nedraugus (*taip*), atėmė galvijus, ir kada (*taip*) šaukėsi visagalio Dievo pagalbos ir

* Lotyniškas tekstas p. 3.

** Lotyniškas tekstas p. 3.

*** Lotyniškas tekstas p. 4.

пошли рыцари из города, то вступили в бой с язычниками у Старой горы. И была жаркая схватка, **бились** до истощения сил.

X. 1

Но дорогою аббат был ограблен летонскими (литовскими) разбойниками; он потерял все, что имел с собою, но ему удалось **лишь живым и невредимым предстать к королю.**

Rusišką tekstą J. Jurginis verčia net nesivargindamas ieškoti lietuviškesnių atitikmenų, todėl tekste liko aibė rusicizmų ir žodžių „kalkių“, stiliaus klaidų, pvz., XIV. 9 riteriai pas Polocko karalių vyko *su klaušimi* — tai iš rusų kalbos *послали ... предложением*. Drauge su tuo iš XIX a. antrosios pusės ruso imperininko teksto į vertimą pateko samprata apie Pabaltijo tautas. V. 4 pasakojama, kaip lietuviai, atvykę į Rygą, ieškojo taikos. Apie stipriausią XIII a. pradžios šio krašto tautą Henrikas Latvis pasakė labai vaizdingai (lietuviai tarsi medžiotojai, o latviai, lyviai, rusai tarsi medžiojami kiškiai). Originale rašoma, jog taiką jie *quaerentes*, ką galima versti arba jos *ieškantys*, arba *reikalaujantys*. Lietuviškas šios frazės vertimas turėjo būti neutralnesnis, pvz., lietuviai, siūlantys taiką, ir pan. Tokių „vertimo“ klaidų yra daugiau. Apskritai J. Jurginis tiksliai išvertė rusišką Henriko Latvio „Livonijos kronikos“ variantą. Prieš penkiasdešimt metų S. Aninskis supeikė E. Češichino-Vetrinskio parengtą tekstą. Jis džiaugėsi, kad leidinys jau tuo metu buvo retenybė. Štai ką rašė apie tai: „Tai ne lotyniško originalo, bet vokiško E. Pabsto vertimo vertimas su daugybe įvairiausių trūkumų. Vokišką originalą Češichinas ne visuomet teisingai suprato, o kai kada apskritai jo nesuprato, painiojo tikrinius ir bendrinius daiktavardžius, dažnai pakeisdavo prasmę. Kai kurias Pabsto teksto vietas, žodžius ir frazes vertėjas kartais nežinia kodėl praleidžia ir, atvirksčiai, kai kur įterpia žodelį (ne visada tinkamą). Be to, Češichino tekste gyva knibždėlynė visokiausių korektūros klaidų“¹⁰.

Dabar sustokime prie Hermano Vartbergės kronikos lietuviško varianto. Antrajame SRP tome išspausdintas jos lotyniškas originalas. Vėliau jis buvo išverstas į lietuvių ir rusų¹¹ kalbas. Todėl J. Jurginis klysta, kad Hermano Vartbergės kronika iki jo nebuvo versta (p. 166). Ją išvertė Leonas Valkūnas. 1948 m. kovo mėn. tekstas įteiktas Istorijos institutui ir iki šiol saugomas bibliotekoje (Rankr. katal. Nr. 54. Sign. 37)..

Bet grįžkime prie J. Jurginio versto teksto, palyginkime kelis fragmentus su lotynišku originalu ir rusišku vertimu.

1. SRP. T. 2. P. 41

Сборник. Т. 2. С. 93

J. Jurginis. III. 3

Item facta fuit ordinatio ecclesie sancti Joannis ibidem.

Там же было сделано постановление насчет церкви св. Иоанна.

Buvo padarytas sprendimas dėl šv. Jono bažnyčios.

atvyko riteriai iš miesto, tada prie Senojo kalno prasidėjo mūšis su pagonimis. Atkakliose grumtynėse **mušėsi** (*taip*) iki jėgų išsekimo.

Pakeliui abatą užpuolė letonų plėšikai, jis prarado viską, ką turėjo su savimi ir jam **pasisekė tik gyvam ir nenukentėjusiam stoti priešais karalių** (*taip*).

Occisus autem fuit in Durben cum II^{bc} fratribus in die beate Margarete anno 1260 ab insequentibus Letwinis Curonibus secundo in pristinam perfidiam relapsis.

Но вместе с 150 братьями он был убит преследовавшими их литовцами в день св. Маргариты 13 июля 1260 г. когда куры во второй раз впали в прежнее неверие.

Kartu su 150 brolių jis buvo užmuštas juos persekiojušių lietuvių šv. Margaritos dieną, kada kuršiai antrą kartą atkrito į savo netikėjimą.

Štai L. Valkūno vertimas (L. 7): Taip pat buvo Jono bažnyčia. Bet žuvo prie Durbės su pusantro šimto brolių 1260 m. šv. Margaritos dieną nuo persekiojančių lietuvių ir kuršių, antrą kartą įkritusių į senąjį klatingumą.

2. SRP. T. 2. P. 54

Item iidem cives auxilio Letwinorum prodicione et simulato habitu ceperunt castrum Karx, quod cum omnibus pertinentiis igne combusserunt, uno fratre sacerdote et tribus aliis fratribus cum familia occisis. Inde totam viciniam devastarunt, occisis supra md hominibus.

Сборник. Т. 2. С. 97

Далее те же переодетые бюргеры, с помощью литовцев, изменой взяли замок Каркс, который они разрушили огнем со всем, что в нем было, причем умерщвлен один духовный брат ордена и трое других братьев с их людьми.

J. Jurginis. VI. 2

Toliau tie miestiečiai, lietuvių padedami ir kaip išdaviai kaip apsirengę jų apsiaustus (simulato habitu), užėmė Karkso (Karkus) pilį (prie Viejevės ežero) ir su viskuo sudegino, be to, vieną brolių kunigą ir tris kitus brolius su jų žmonėmis užmušė.

O taip lotynišką tekstą išvertė L. Valkūnas (L. 11): Taip pat tie miestiečiai su lietuvių pagalba, pasinaudodami išdavimu ir kitaip apsirengę, užėmė Karkos pilį, kurią su viskuo, kas joje buvo, sudegino, vieną brolių kunigą ir tris kitus brolius su jų žmonėmis užmušę. Po to visą apylinkę nuniokojo, nužudę daugiau kaip 1500 žmonių.

3. SRP. T. 2. P. 64

... dicentes et promittentes eidem, quod omnia castra et munitiones diocesis Rigensis sibi deberent assignari pro exterminatione ordinis et christianitatis illarum partium.

Сборник. Т. 2. С. 64

...которые ему сказали и обещали, что для изгнания ордена и христианства из тех стран, ему, королю, будут очищены все замки и крепости рижской епархии.

J. Jurginis. VIII. 3

... su juo tarėsi ir pažadėjo, kad ordinaui ir krikščionims išvyti iš viso krašto visos pilys ir įtvirtinimai Rygos diecezijoje bus ištuštintos.

L. Valkūnas (L. 15): sakydami ir žadėdami (*Gediminui.— past. A. D.*) visas Rygos diecezijos pilis ir sustiprinimus pavesti už ordino ir tų sričių krikščionybės išvijimą.

J. Jurginio šių fragmentų variantas labiau atitinka rusišką, o ne lotynišką tekstą. Vertimas kartoja rusiškojo klaidas: neišverstas lotyniško teksto paskutinis sakiny (2 fragm.); trečio fragmento rusiškas ir lietuviškas tekstai tapatūs, o prasmė skiriasi nuo lotyniško originalo (plg. su L. Valkūno vertimu). Vėl randame žodžių „kalkių“: *padarytas sprendimas — сделано постановление* (1 fragm.); *atkrito į savo netikėjimą — впали в прежнее неверие* (1 fragm.); *toliau tie — далее те* (2 fragm.); *bus ištuštintos — будут очищены* (3 fragm.); be to, J. Jurginio IX. 2 ir 3 pastraipų tvarka nuo sakinio *pastatė Tervetės pilį* pabaigos iki sakinio *Po to, kai jis Rygoje pastatė pilį* pradžios yra nurašyta nuo rusiško teksto, neatitinka lotyniško originalo. Originale šio fragmento sakiny apie paskutinį magistro žygį 1340 m. eina prieš žygio į žemaičius aprašymą, o ne atvirksčiai; kaip rusiškame ar J. Jurginio vertime.

Taigi J. Jurginis Hermaną Vartbergę bus vertęs iš rusų kalbos. Kar-tais vertimas nekartoja rusiško teksto, jaučiamos autorinio vertimo pa-stangos, bet ir čia klaidų neišvengta. Nurodome vieną tokį pavyzdį:

SRP. T. 2. P. 49

J. Jurginis. XI. 2 L. Valkūnas. L. 23 *

... quidam Plave nomine, propinquus ut dicebatur imperatoris, sed apostata ordinis, apud imperatorem in derogationem ordinis divulgavit...

... vienas tariamas imperatoriaus giminaitis, vardu Plavė, imperatoriaus aplinkoje šmeiždamas ordiną, skleidė žinią...

... vienas asmuo, vardu Plavė, kaip sakoma, imperatoriui artimas žmogus, bet atsimetėlis iš ordino, imperatoriaus dvarė paskleidė žinių, norėdamas, kad ordinas atšauktų...

Šis fragmentėlis recenzuojamame leidinyje neteisingai išverstas, o dalis teksto apskritai praleista. Visame Hermano Vartbergės „Livonijos kronikos“ vertime radome aštuonias neišverstas didesnes ar mažesnes frazes (p. 168, 184, 188, 191, 200, 203), tris neišverstus sakinius (p. 175, 183, 185), tris vietomis sukeistas pastraipas (anksčiau minėta ir p. 183, 185) bei tris kitas klaidas (Ligoninės ordinas? — p. 177; du dominikonų ordino broliai virto ordino broliais — p. 178). Apskritai kiekviename vertimo puslapyje yra nuo 2—3 iki 6—7 klaidų, kai kurios keičia teksto prasmę. Pvz., du žvalgai (*duos emissarios*; SRP. T. 2. P. 110) išversti dviem eržilais (p. 204; XXII. 1), arba kai išverčiama nežinia kodėl taip, kaip šiuo atveju:

* L. Valkūno vertimo paskutinė frazė irgi netiksli, gali būti: norėdamas, kad ordino teisiškai suvaržytų.

SRP. T. 2. P. 63

... cives Rigenses nocturno tempore castrum Dunemunde invadentes, cum illud capere nequirent, suburbium eius maximis laboribus et expensis edificatum cum ecclesia concremarunt.

J. Jurginis. VIII. 2

... Rygos miestiečiai naktį užpuolė Dunamundės pilį ir ją sudegino, neįstengę paimti, nes priešpilis ir bažnyčia su didelėmis pastangomis ir išlaidomis buvo pastatyta iš plytų (vok. Hakelwerk).

L. Valkūnas. L. 14

... rygiečiai nakties metu užpuolė Dunamundės pilį, negalėdami jos paimti, jos priemiestį, didžiausiais darbais ir išlaidomis pastatytą, su bažnyčia sudegino.

Norėdami galutinai įsitikinti, jog vertimas nevykęs, panagrinėkime, pvz., 188-ąjį Hermano Vartbergės kronikos puslapį. Pirma, iš trijų pilių, kurias lietuviai užėmė Prūsijoje, atsirado keturios. Antra, Goldingos komitūras žygį prieš lietuvius vykdė ne su kuršiais, o su kitais iš Kuršo. Trečia, verčiant informaciją apie Kęstučio sūnaus pabėgimą į Prūsus, atsirado lotyniškame originale nesanti frazė: *bendrai viską sudėjus*. Ketvirta, verčiant sakinį apie Kernavės ir Maišiagalos pilių sudeginimą, vėl įrašyta originale nerandama frazė: *sukėlęs jose gaisrą*. Penkta, sakinyje apie Polocko puolimą akademikas praleido 1366 m. datą. Šešta, dalis vertimo itin netiksli:

SRP. T. 2. P. 86.

Eodem anno dominus Vromoldus, archiepiscopus Rigensis, scripsit magistro generali, quod affectaret in Dantzic coram eo in causa, que esset inter eum et magistrum et fratres Livonie, tractare et quod vellet eo magistrum cum preceptoribus convocare...

J. Jurginis. XIII. 3

Tais pačiais metais ponas Vromoldas, Rygos arkivyskupas, rašė didžiajam magistrui, kad jis nori dalyvauti Dancige sprendžiant jo ginčą su Livonijos magistru ir broliais ir norėtų, kad magistras su savo lenininkais ten būtų pakviestas.

L. Valkūnas. L. 27

Tais pačiais metais ponas Vromoldas, Rygos arkivyskupas, parašė vyr. magistrui, kad labai prašas, kad magistras Dancige spręstų bylą, kuri kilusi tarp jo ir Livonijos magistro ir brolių, kad norįs ten kviesti magistrą su viršininkais.

Taigi Henriko Latvio kronikos lietuviškas tekstas yra prasto, netikslaus rusiško vertimo dvynys, o Hermano Vartbergės kronikos vertime taip pat gausu klaidų.

Antra vertus, J. Jurginio parašytuose įvaduose nemotyvuotai keliami įvairūs esminiai klausimai: 1) kuršiai — ne baltai (p. 164); 2) Gediminas — valdovas pusininkas (p. 164); Henriko Latvio rankraščio XVI a. platintų nuorašų įtaka reformacijai Livonijoje (p. 21); 4) abejonės, ar Henrikas Latvis skaitė visus antikos autorių originalius darbus, ar tik naudojosi XIII a. pradžios mokyklinėmis chrestomatijomis (p. 11); 5) Henrikas Latvis, tikėjęs cistersų ordinu, šv. Bernardu ir sekęs Adomu Brėmeniečiu, parašė Livonijos kroniką — vilčių sudužimo dienoraštį, skundą dėl krikščioniškos neteisybės (p. 19—21).

Žinoma, derėtų aptarti ne tik įvadás. Ir Henriko Latvio, ir Hermano Vartbergės kronikų tekstai visai nesutvarkyti archeografiškai, nesuvienodinta terminų, vardų, vietovardžių rašyba. Stengdamasis išsaugoti originaliuose užfiksuotas vardų formas, vertėjas vis dėlto rašo estai, o ne estonai, lyviai, o ne lyvonai, žemaičiai, o ne sameithorai; randame ir žemgalius, ir semigalius, ir t. t. Henriko Latvio ir Hermano Vartbergės pravardės kažkodėl laikomos lyg pavardėmis ir trumpinamos — H. Latvis, H. Vartbergė.

Kaip minėta, Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje, be L. Valkūno versto Hermano Vartbergės, dar yra V. Kazlauskaitės Henriko Latvio kronikos vertimas į lietuvių kalbą, tiesa, prastas. Po Antrojo pasaulinio karo šiuos ir kitus vertimus organizavo tuometinis Istorijos instituto direktorius Povilas Pakarklis. Gaila, kad recenzuojamame leidinyje nepasinaudota jau turėtu Livonijos kronikų lietuviškų vertimų įdirbiu.

¹ Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika / Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapi sudarė R. Batūra; Vertė L. Valkūnas. V., 1985.

² Hermann von Wartberge. Chronicon Livoniae / Hrsg. von E. Strehlke // *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1863. Bd. 2. S. 9—116.

³ *Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronicon Livonicum vetus... E codice ms. recensuit... illustravit... indicem adiecit Ioan. Daniel Gruber. Francofurti et Lipsiae, 1740.*

⁴ *Scriptores rerum Livonicarum. Riga u. Leipzig, 1853. Bd. 1. S. 44—311.*

⁵ *Heinrici Chronicon Lyvoniae / Ex recensione Wilhelmi Arndt // Scriptores rerum Germanicarum. Hannover, 1874.*

⁶ *Heinrici Chronicon Livoniae. Tallin, 1982.*

⁷ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии / Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. Москва; Ленинград, 1938. С. 1—2.

⁸ *Heinrich's von Lettland Livländische Chronik... Nach Handschriften... aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert von E. Pabst. Reval, 1867.*

⁹ Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края (toliau — Сборник). Рига, 1876. Т. 1. С. 65—285.

¹⁰ Генрих Латвийский. Хроника... С. 2—3.

¹¹ Сборник. Рига, 1879. Т. 2. С. 83—155.

Artūras Dubonis

David Fainhauz. Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity. Chicago: Lithuanian library Press, Inc. 1991. 246 p.

Sunkiausia, matyt, aptarti ir įvertinti tokį veikalą, kuris tiesiogiai siejasi su tavo paties darbo tematika, metodika ir faktologija bei remiasi labai panašiais šaltiniais. Šiuo atveju recenzentas gali pakliūti į savo paties schemų žabangas ir kelti panašius kaip ir sau reikalavimus recenzuojamajam autoriui. Dėl to aptarti naują Dovydo Fainhauzo knygą imuosi su didžiausiais rezervais, juolab kad mano paties 300 p. knyga „Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža“ jau dveji metai guli „Minties“ leidykloje visiškai parengta spaudai, bet dėl popieriaus brangumo dar neišvydo dienos šviesos. Tačiau būkime optimistai*.

Į lietuvių emigracijos istoriją visuomet žiūrėjau kaip į tipišką lietuvių išsivį, atsistojusį ant dviejų ledo lyčių: viena koja jis remiasi į Europą

* Išleista 1993 m.

(Lietuvą), kita — į Amerikos žemyną (JAV). Jis (emigrantas) yra tas pats lietuvis, koks buvo Marijampolės, Siaulių ar Telšių apylinkėje, tačiau viena koja jau „amerikonas“: vietoj plūgo rankenos spaudžia anglių kirtiklį ar lupa karvės odą Čikagos skerdyklose. Tas pats lietuvis ir Pensilvanijoje, ir Kauno apskrityje eina į katalikų bažnyčią, sėdi karčemoje arba saliūne ir, nors ir taupo pinigą, bet kartais pasigeria. Lietuvoje sapnuoja turtų pilną Ameriką, kur galima gerai uždirbti, Amerikoje — Lietuvą, į kurią, jei vandenynas būtų į ledą sustingęs, keliais paršliaužtu.

Tai tas pats lietuvis, nors Amerikoje jis pastebimai keičiasi — iš lietuvių valstiečio tampa darbininku, dažnai pačių sunkiausių ir juodžiausių darbų, aukoja centus pirmai lietuviškai (be lenkų) bažnyčiai, lietuvių kunigo „šipkartei“, lietuviškam laikraščiui, stoja į lietuvišką draugiją. Jis dar gerai nemoka angliškai, bet jau rengiasi JAV pilietybės egzaminui. Parvykęs į Lietuvą, pasijunta gana svetimas ir netgi ruošiasi atgal į Ameriką.

To laikotarpio lietuvių imigrantų etninis gyvenimas ir yra D. Fainhauzo tyrimo objektas. Knygos įvade autorius pripažįsta, jog iš pradžių planavo Pensilvanijos lietuvių angliakasių istorijos studiją (knygos p. 9), tačiau dirbant atsirado naujų idėjų ir sumanymų. Kokie jie?

D. Fainhauzo akiratyje — imigrantų atvykimas, santykiai su vietos gyventojais, katalikybė ir organizacinė veikla (draugijos, spauda, tautiškas). Lietuvių skaitytojas čia neras sensacingų ar kitaip ypatingų naujienų, jei bus skaitęs A. Kučo redaguotą „Amerikos lietuvių istoriją“, jos dalį, parašytą Vincento Liulevičiaus, ar kitų lietuvių darbus. Žinomą faktografiją, be abejo, papildytą, D. Fainhauzas įveda į bendraamerikinio to pobūdžio literatūros gretas, kur tikrai gausiai yra aptartas ir vengrų ar slovakų, lenkų ar čekų ar apskritai Rytų ir Vidurio Europos kraštų imigrantų gyvenimas JAV. D. Fainhauzas nesusivilioja, mano galva, pagunda „užmauti“ ant lietuvių gyvenimo faktų žydų bendruomenės modelio, ką, sakykim, gana dirbtinai ar savo disertacijos vadovų implikuotas padarė Antanas Adomėnas-Van Reenan'as knygoje apie lietuvių bendruomenę Čikagoje. D. Fainhauzas kaip tik parodo lietuvių imigrantų veiklos naudingumą Lietuvai (carizmo pavergtai ir rusinamai), tuo pačiu metu stiprinusiai atgaliniu (bumerango) veiksmu ir patį lietuvių identitetą (savimone), ir veikusių pačius išeivius. Akivaizdu, jog, Lietuvai 1918—1920 m. atkūrus savo valstybę, JAV lietuvių kultūrinė ir politinė veikla susilpnėjo. Tai gali pastebėti ir dabar, kai 1992 metų lietuvių išeivijos organizacijos nemato reikalo tęsti savo veiklą (pvz., VLIKas, nes svarbiausias uždavinys jau išspręstas — Lietuvos valstybė atkurta) arba veikla objektyviai silpsta dėl Lietuvoje gimusios generacijos fizinio mažėjimo, o tolesnės išeivijos kartos daug ką vertina kitaip ir, nori to ar nenori, ne taip aktyviai įsitraukia į etninius reikalus.

D. Fainhauzas taip pat „palieka“ lietuvių išeiviją, kai atkuriamą Lietuvos valstybę, tik retkarčiais leidžiasi į tolesnį ekskursą, pvz., nuo 1932 m. veikusios Draugijos užsienio lietuviams remti paminėjimą ar 1935 m. Kaune jos organizuoto pirmojo pasaulio lietuvių kongreso reikšmę ir pan.

Neatsispindi knygoje ir tai, kuo Amerikoje gimusi karta skiriasi nuo savo tėvų ateivių. Turime objektyviai pripažinti, jog ir Lietuvos, ir išeivijos skaitytoją šiandien tikrai menkai bedomina pirmųjų imigrantų vargai ir rūpesčiai, dabar atrodantys tokie tolimi ir neaktualūs. Tad Lietuvoje tapusio istoriku D. Fainhauzo žingsnis ir ryžtas pažvelgti į mūsų kolumbus yra pagirtinas, juolab kad knyga išėjo anglų kalba ir senoji lietuvių emigracija, tokia gausi, savita ir įdomi dabar bus ne tik mums, bet ir visai amerikietišškai istoriografijai. Jau vien dėl to, jog tokios knygos lietuviškąja išeivijos tematika pasigendama JAV bibliotekose, D. Fainhauzo studija yra ir savalaikė, ir reikšminga.

Alfonsas Eidintas

Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai. 1917—1918. — V.: Mokslas, 1991. 536 p. 10 000 egz. / Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvos istorijos institutas/

Apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą 1918—1920 m. turime gana daug literatūros įvairiomis kalbomis. Joje nemaža prieštarinių vertinimų, priklausančių nuo autorių pažiūrų ir netgi tautybės. Bene objektyviausia istorijos mokslo sritis yra istorijos šaltiniai, ypač jeigu, laikantis bendrų mokslinės archeografijos principų, paskelbiama tam tikros grupės dokumentų visuma. Tokiems leidiniams neabejotinai priklauso Lietuvos Valstybės Tarybos 1917—1918 m. protokolų rinkinys.

Šių protokolų likimas buvo sudėtingas. Į vieną visumą jie surinkti ir paskelbti pirmą kartą. Tai rinkinio sudarytojų nuopelnas. Pagrindinį darbą padarė Alfonsas Eidintas. Parašė platų įvadinį straipsnį „Lietuvos Valstybės Tarybos 1917—1918 m. dokumentai“ (p. 3—30), paaiškinimus, protokolų metriką. Asmenvardžių rodyklę sudarė Raimundas Lopata, o vokiškus tekstus į lietuvių kalbą išvertė Algirdas Gvardinskas.

Įvadiniam straipsnyje nušviestos Lietuvos Tarybos (nuo 1918 m. liepos 11 d.— Lietuvos Valstybės Tarybos) ir jos dokumentų atsiradimo istorinės sąlygos, papasakota Lietuvos Tarybos protokolų istorija, supažindinama su rinkinio sudarymo ir redagavimo principais. Kaip dera rimtam mokslininkui, A. Eidintas stengiasi būti objektyvus, apie viską (net komunistų veiklą ir V. Kapsuko vyriausybę) pasakoja ramiai, dalykiškai. Trumpai tarant, įvadas informatyvus ir gražiai pristato leidinį.

Tačiau vieną įvado detalę norėčiau patikslinti. Pažymėjęs, kad 1918 m. pabaigoje Lietuvos Valstybės Taryboje buvo ir tautinių mažumų — baltarusių ir žydų — atstovų, autorius pastebi, jog „kiek vėliau prisidėjo ir Lietuvos lenkai“ (p. 16—17). Deja, Lietuvos lenkai neprišidėjo... Tiesa, Tarybos narys Stanislovas Narutavičius (S. Narutowicz), būdamas lenkų kultūros žmogus ir sielodamasis dėl lietuvių ir lenkų nesantaikos, mėgino prikalbinti Lietuvos lenkų atstovus priklausyti Tarybai (pats savęs tokiu atstovu nelaikė). Jam beveik pasisekė tai padaryti, bet numatyti asmenys, kaip prisimena Stanislovo Narutavičiaus sūnus Kazimieras, „pakurstyti Vilniaus nacionalistinės aplinkos, greitai pasi-

traukė, paskui net priekaištavo tėvui, kad jis norėjęs įpainioti juos į „nešvarų reikalą“ (žr. Próba naszkicowania sylwety mojego Ojca, Stanisława Narutowicza, jakim Go pamiętam // Lituanò-Slavica Posnaniensia. Studia historica. 1990. T. 4. S. 203—207).

Kita vertus, gaila, kad įvadiniame straipsnyje neužsiminta apie tai, jog rinkinyje paskelbtas anaip tol ne visas Tarybos protokolinis palikimas. Lietuvos Valstybės Taryba, kaip aukščiausias valdžios organas, posėdžiavo su pertraukomis iki pat Steigiamojo seimo sušaukimo 1920 m. gegužės mėnesį. Jos 1919—1920 m. posėdžių protokoliniai užrašai buvo skelbiami „Lietuvos“ dienraštyje. Ar yra išlikę originalai? Kaip bus su jų skelbimu? Rinkinio skaitytojui visa tai smalsu žinoti.

Rinkinio dokumentinė dalis (p. 31—462) prasideda Organizacijos komiteto Lietuvių suvažiavimui sušaukti 1917 m. rugpjūčio 1—4 d. posėdžių protokolu bei Lietuvių konferencijos, įvykusios Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18—22 d., protokolais (jų skelbiami du variantai — siauresnis ir platesnis. Dok. Nr. 2 ir 3). Toliau eina Lietuvių konferencijoje 1917 m. rugsėjo 21 d. išrinktos Lietuvos Tarybos posėdžių protokolai — iš viso 125. Pirmasis rinkinyje skelbiamas protokolas datuotas 1917 m. rugsėjo 24 d., paskutinis — 1918 m. gruodžio 11 d.

Iš dokumentų matyti, kad Lietuvos Taryboje nuolatos diskutuota, ieškota kuo tikslingesnių politinių sprendimų. Ryžtingiausias pozicijas dėl Lietuvos nepriklausomybės Taryboje užėmė kairiųjų ir liberalių pažiūrų nariai — socialdemokratai S. Kairys, M. Biržiška, demokratai J. Vileišis ir S. Narutavičius. Juos dažnai paremdavo P. Klimas, A. Stulginskis. Svarbiausia — jų pastangomis buvo priimtas ir 1918 m. vasario 16 d. aktas. O dešinieji (A. Smetona ir kt.) buvo linkę daryti gana pavojingų kompromisų su Vokietija, kad tik gautų jos pritarimą Lietuvos nepriklausomybei, net jeigu ta nepriklausomybė iš tikrųjų būtų buvusi fiktyvi. Nepaisant bendro politikos nuosaikumo, Lietuvos Taryba netapo vokiečių įrankiu, nors jie to ir siekė. Ji sėkmingai išsprendė istorinį Lietuvos valstybės atkūrimo uždavinį. Šį tikslą pasiekti padėjo palankiai susiklosčiusios tarptautinės aplinkybės: Spalio revoliucija Rusijoje ir Vokietijos pralaimėjimas kare.

Plačiau neliesdamas Tarybos dokumentų turinio, noriu atkreipti dėmesį į kai kuriuos rinkinio archeografijos dalykus.

Leidinio mokslinę vertę didina prieduose įdėti „Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 metų protokolų juodraščiai, kuriuose yra ne tik pasikartojimų, bet ir protokolų originaluose nefiksuotų davinių“ (p. 465—515). Nežinomo asmens parengtas jų mašinraštis buvo rastas Lietuvos centriname valstybiniame archyve kartu su spaudai parengtais protokolais Nr. 95—125 (p. 27). Rinkinio sudarytojai šiuos juodraščius paskelbė be papildomos metrikos. Pirmasis juodraštis be pradžios, taigi nėra ir posėdžio datos (p. 465—472). Kadangi nėra metrikos, rinkinio skaitytojui pačiam reikia aiškintis ir nustatyti, jog tai 1918 m. lapkričio 10 d. Tarybos posėdžio protokolo Nr. 107 juodraštis. Tada paaiškėja, kad chronologiškai jis ne vietoje (turėtų būti įterptas tarp 1918 m. lapkričio 4 ir 14 d. protokolų juodraščių) (p. 502).

Pagirtina, jog rinkinio sudarytojai labai atsargiai elgiasi su originalu. Kaip pasakyta įvade, taisė tik lietuviškų žodžių rašybą, skyrybą, elementarias korektūros klaidas (sukeistas raides, skiemenis ir kt.), patikslino lietuviškas pavardes (Bizauskis — Bizauskas ir pan.). Trumpinimus iki viso žodžio pataisė laužtiniuose skliausteliuose. Ten įrašyti ir spėjami žodžiai. Pastabos, paaiškinimai, išversti kitų kalbų žodžiai, posakiai duodami kiekvieno puslapio apačioje (p. 30).

Reikia pridurti, kad išnašose vis dėlto taisoma ir dalis originalo korektūros klaidų. Pvz., originale: „nes“; taisymas išnašoje: „turėtų būti — nors“ (p. 34). Originale: „sąskaitas“; išnašoje: „Turėtų būti — sąstata“ (=sudėtis) (p. 35). Originale: „P. Silgudiškio ap.“; išnašoje „Saldutiškio“ (p. 68) ir t. t. Toks klaidų taisymas apsunkins dokumentų citavimą. Nenusižengiant archeografijos taisyklėms, buvo galima pasielgti ir atvirkščiai: skelbiamame tekste pastebėtą neabejotiną klaidą ištaisyti, o išnašoje aptarti. Kai kur taip ir daryta — tekste pataisyta: „kap. Vėgėlis“, o išnašoje paaiškinta: „*Protokolų nuoraše buvo klaida kun. Vėgėlė. Taip pat p. 499*“ (p. 373). Deja, šiuo atžvilgiu sudarytojai buvo nuoseklūs (plg. p. 252 ir kt.).

Gerai, kad skelbiamuose dokumentuose patikslintos lietuviškos pavardės. Tačiau kyla klausimas, kodėl to nepadaryta su nelietuviškomis? Štai tekste gretimai Oertelis ir Oerstelis, bet tik iš asmenvardžių rodyklės sužinome, jog tai Šiaulių dvarininkas Aleksandras Ertel(is) (p. 228, 520).

Pavardžių rodyklėje mėginta laikytis gražaus principo: nelietuviškas pavardes pateikti įprasta fonetine rašyba, o skliaustuose nurodyti originalo formą. Deja, nuoseklumo ir čia pritrūkta. Kai kuriais atvejais rodyklėje nurodoma vien originali forma (pvz., Pacelli Eugenio Guiseppe Giovanni) arba skaitytojas klaidinamas (pvz., prie taisyklingai fonetiškai parašytos vokiškos pavardės „Cechlinas“ duodama nuoroda į „Zechlinas“, „Cimerlė“ — į „Zimerle“; užuot taisyklingai lietuviškai (fonetiškai) rašius Foigtas, rašoma Voigtas (Voigt Johannes) ir pan.).

Į pavardžių rodyklę įsibrovė pora nemalonių klaidų: lenkų istoriko P. Losovskio mirties data anaip tol dar nežinoma; kita vertus, Werbelis — vienas iš P. Klimo slapyvardžių. Juo prisidengęs vokiečių kalba 1916 m. Štutgarte išleido knygą „Russisch-Litauen“. Tad šio slapyvardžio nederėtų laikyti „klaidinga pseudonimo Vabalėlis transkripcija“, net jeigu „Vabalėlis“ ir būtų davęs P. Klimui mintį vokiškai pasirašyti „K. Werbelis“.

Manau, ne vienas rinkinio skaitytojas pasiges vietovardžių rodyklės. Ji būtų buvusi patogi tiems, kas domėsis užsienio politikos klausimais, arba kraštotyrininkams. Be to, joje būtų buvę galima paaiškinti pasenusius šalių ir miestų pavadinimus (pvz., Prancija, Rymas) (p. 110).

Šitaip „priekabaudamas“ nė mažiausia dalele nenoriu sumenkinti sudarytojų atlikto darbo vertės. Pastabų tikslas vienas — padėti išvengti panašių nenuoseklumų ateityje, rengiant kitus dokumentų rinkinius. O naujų rinkinių, be abejo, bus.

Manyčiau, būtų tikslinga atskiru rinkiniu išleisti ir Lietuvos Valstybės Tarybos 1919—1920 metų dokumentus. Tame rinkinyje galėtų būti

pakartotinai įdėti Lietuvos Tarybos Prezidiumo 1918 m. posėdžių protokolai, kuriuos A. Eidintas ir R. Lopata paskelbė „Lietuvos istorijos metraščio“ 1990 metų tome (žr. LIM. 1990. V., 1992. P. 101—139). Tokiu atveju turėtume paskelbtus visus svarbiausius Lietuvos Tarybos dokumentus.

Pradžią padaryta gera: išleistas Lietuvos Valstybės Tarybos 1917—1918 m. protokolų rinkinys reikšmingai papildė XX a. Lietuvos istorijos šaltinių publikacijas. Jis leis visuomenei iš pirmųjų šaltinių geriau pažinti sudėtingą nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo kelią, labai palengvins šios problemos tyrinėtojų darbą.

Mindaugas Tamošiūnas

Die baltischen Nationen: Estland, Lettland, Litauen / Hrsg. Boris Meissner.—2. erw. Aufl.—Köln: Markus Verlag, 1991.—428 S. m. Karten. Broschiert (Nationalitäten und Regionalprobleme in Osteuropa, 4)

Pirmasis šio kapitalinio straipsnių rinkinio, kurį drąsiai galima pavadinti ir kolektyvine monografija, leidimas (1991 m.) Lietuvoje yra susilaukęs didelio dėmesio, jį recenzavo du autoriai — Arturas Hermanas (Hermann)¹ ir Mindaugas Tamošiūnas² ir įvertino labai palankiai. Simboliška, kad antrojo, papildyto, leidimo įvadą sudarytojas parašė 1991 m. rugpjūtį, kai nepavykęs pučas Maskvoje radikaliai pakeitė Baltijos valstybių padėtį: vidinių negalių bei prieštaravimų kankinama sovietinė imperija dar labiau supleišėjo, Baltijos valstybės per kelias savaites gavo visišką tarptautinį pripažinimą, buvo priimtos į JTO ir kitas tarptautines organizacijas, o buvusios SSRS vietoje atsirado NVS, kuri, jeigu tikėsime Boriso Meissnerio (Meissner) pranašyste, dabar jau gali turėti kelis tolesnės raidos variantus — tapti konfederacija ir savo santykius grįsti tarptautine teise, bet, Maskvai rodant didelę iniciatyvą, gali persitvarkyti į savarankišką, tarptautinėmis sutartimis įformintą valstybių sąjungą (federaciją), kuri savitarpio santykius grįstų valstybine teise.

Abiem šiais atvejais Estijos, Latvijos ir Lietuvos dalyvavimas labai abejotinas, juolab kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba 1992 m. yra priėmusi ir specialų nutarimą nesijungti į jokias Rytuose formuojamas sąjungas, o savo santykius su NVS grįsti dvišalėmis tarpvalstybinėmis sutartimis. Baltijos kraštų pavyzdžiu galėtų pasekti ir Ukraina, tapusi didele jėga Europoje, savo savarankiška politika galinti niekais paversti visas konfederacijų ar federacijų kombinacijas Rytuose ir kartu paskatinti dar Azerbaidžaną ar net Moldovą. Mums svarbiausia — iškovota Baltijos šalių laisvė. Į tokią logišką padėtį tarsi ir atveda knygos autorių straipsniai, kurių visuma dėsningai praturtina ne tik Vokietijos, bet ir pasaulinę istoriografiją apie Baltijos šalių istorijos problematiką.

¹ Lituanistica (V.). 1991. Nr. 4. P. 109—110.

² Ten pat. P. 110—117.

Antrajame leidime atsisakyta Baltijos kraštų istorijos tyrinėjimų apžvalgos, ir penktasis skyrius (Vilfrido Šliau (Schlau) ir Rolando Getzo (Götz) straipsniuose) pasidaro reikalingesnis, papildantis jau anksčiau išdėstytą istorinę bei politinę-juridinę Baltijos valstybių raidą; medžiagą sukonkretina ir papildo chronologinė 1986—1991 m. įvykių lentelė bei istoriniai žemėlapiai.

Sovietinių istorikų kolektyviniai darbai apie Baltijos kraštus, daugiausia ten vykusias 1918—1919 ar 1940 m. „revoliucijas“, stengdavosi niveliuoti ar daryti panašią visų trijų gana skirtingos istorijos, kalbos bei kultūros tautų patirtį.

Gertui fon Pistolkorsui (Pistohlkors) teko nedėkingiausias uždavinys — didžiulio istorinio periodo sintezėje išryškinti trims nacijoms istorijos padarytas bendrybes ir skirtumus, kurie, drįsčiau sakyti, jaučiami iki šiol. Autoriui puikiai pavyko nubrėžti ryškias linijas tarp vokiečių kultūros zonoje ilgai buvusių Estijos ir Latvijos, labiau urbanizuotų ir geresnes galimybes kultūros raidai turėjusių, ypač XIX a. antrojoje pusėje latvių ir estų, tarp šlovingos viduramžių Lietuvos valstybės, katalikiškos lenkų kultūros sferoje gyvenusios Lietuvos, daugiausia valstietiškos, mažai urbanizuotos, „nesupramonintinos“ lietuvių tautos, gal dėl to neturinčios dabar ir tokių didelių problemų su sovietinės rusifikacijos padariniais.

Lengviau buvo H. J. Uibopui (Uiboppu), A. Sildei (Silde) ir V. Vardžiui rašyti Estijos, Latvijos ir Lietuvos 1918—1991 m. istoriją. Skaitant jų tekstus, Baltijos šalių istoriko žvilgsnis, žinoma, dėsningai krypsta į pokario laikotarpį, juolab kad dėl 1918—1940 m. nekyla didelių ginčų ar diskusijų nei visuomenėje, nei tarp istorikų, o pokario procesai nauju žvilgsniu net neapžvelgti, trūksta ir faktų, ir bent kiek patikimesnės statistikos. Tai pasakytina apie visas gyvenimo sritis, todėl skaičiai bus vis dar tikslinami. Štai V. Vardys nurodo (p. 227), jog Lietuvoje pokario partizaninės kovos metais žuvo nuo 40 000 iki 60 000 žmonių. Dabar, paskelbus dalį KGB statistikos, galime pasakyti, jog pirmasis skaičius artimesnis tiesai: mat SSRS saugumo organai sakosi likvidavę 20 165 rezistencijos dalyvius³, be to, žuvo apie 17 000—25 000 paprastų gyventojų ar vadinamųjų „tarybinių aktyvistų“. KGB statistikos duomenimis, Lietuvoje pokario metais veikė apie 120 stambių ginkluotų antisovietinių formuočių, kurios iki 1953 m. buvo sunaikintos. Įvairiais metais joms priklausė 77 108 dalyviai, iš kurių 1945—1959 m. legalizavosi 38 927, buvo NKVD suimti 18 016 ir likviduoti 20 165 rezistencijos kovotojai⁴. Per tą patį laiką sovietai nuteisė apie 31 000 žmonių. Dar daugiau ginčų kels deportuotųjų į Sibirą skaičius. V. Vardys nurodo jų buvus 350 000, o sovietinių represijų organų dokumentai maksimaliai leidžia priskaičiuoti iki 120—150 tūkst. deportuotųjų. Tai joks priekaištas prof. V. Vardžiui, paprasčiausiai tai yra didelė problema, reikalaujanti ilgo, įtempto darbo su šaltiniais, kurie prieštaringi ir kurių dar daug stokojama.

³ Endriukaitis A. Represijų statistika // Lietuvos aidas (V.). 1992. Liepos 9. P. 4.

⁴ Ten pat.

Knygos autoriai daug vietos skiria Baltijos kraštų politikai, mėginamiams pradėti derybas su SSRS vadovybe. Ir B. Meisneris, ir kiti autoriai dar pabrėžia liaudies frontų ir Sąjūdžio bandymus vykdyti kuo bendresnę ir labiau koordinuotą politiką, Baltijos Tarybos svarbą. Tačiau, kaip prieš karą, taip ir dabar Baltijos valstybių Antantės ar kokios sąjungos problema tebėra aktuali ir sunkiai sprendžiama. Estijos kontaktai su Suomija neretai palieka nuošaly Latviją ir Lietuvą, Lietuvos maksimalizmas dialoge su Rytais dažnai į keblį padėtį stato Latviją, nors Lietuva ir įsitikinusi, jog „tempia“ savo kaimynes. Istorinius ir psichologinius skirtumus nesunkiai pastebi ir politologai, ir žurnalistai. O vienas amerikietis, stebėjęs Lenino paminklų nuvertimo procedūras Baltijos šalių sostinėse, taikliai ironizavo: „Lietuviai nuvertė Leniną iš karto, kai tik baigėsi pučas, latviai sudarė komisiją šiai problemai svarstyti, o estai pasisamdė suomių firmą“. Šiaip ar taip, Baltijos šalių kooperavimosi klausimas tebėra aktualus ir analizuotinas, juolab kad Rusija savo dokumentuose ir pareiškimuose dėl kariuomenės išvedimo iš šių šalių daro skirtumų ir vėl skaldo bendras nuostatas. Šia prasme itin vertinga B. Meisnerio padaryta ir Vakarų bei Vidurio Europos šalių požiūrio į Baltijos šalis problemų analizė.

Baltijos valstybės taikiai išsikovojo nepriklausomybę, nuoširdžiai remiamos demokratinės Rusijos, demokratinų Vakarų valstybių. Šis kovos kelias yra ir originalus, ir pamokantis. Nepaisant istorinių, ekonominių, socialinių ir demografinių skirtumų, šios senos-jaunos valstybės, ypač jų šio šimtmečio istorija, kurią išdėstė B. Meisnerio sutelkti tyrinėtojai, padės ir mokslui, ir politikams, juolab kad po antrojo knygos leidimo jau daug kas pasikeitė, ir norom nenorom reikia galvoti, jog šis vienas rimčiausių mokslinių leidinių, skirtų Lietuvos, Latvijos ir Estijos visuomeninės-politinės bei socialinės ir ekonominės raidos analizei, netruks susilaukti ir trečiojo leidimo.

Alfonsas Eidintas

Arūnas Bubnys. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941—1944 m.
V.: Veja, 1991. 167 p. 5000 egz.

Jaunas, tik 1985 m. Vilniaus valstybinį universitetą baigęs istorikas Arūnas Bubnys jau yra nemaža dirbęs archyvuose, susipažinęs su įvairiais istorijos šaltiniais, atspindinčiais nacių okupacijos laikotarpį (1941—1944 m.). Produktyvus mokslininkas yra parašęs mokslinių publikacijų, kurios susilaukė ir užsienio istorikų atgarsio. Šių A. Bubnio tyrinėjimų išdava — pirmoji knyga, užpildanti daugelį mažai tyrinėto Lietuvos istorijos laikotarpio spragų.

Tragiški Lietuvai 1941—1944 m. tapo sunkiu egzaminu tuoj po 1940—1941 m. (pirmosios) sovietinės okupacijos, netikėtų represijų ir trėmimų. Ir naują išbandymą lietuvių tauta išlaikė garbingai, nepaklūsusi nacių Vokietijos vadovų siekimams pajungti Lietuvą agresyviai karo mašinai, pasipriešinusi germanizacijai, sunkiomis karo ir okupacijos sąlygomis

puoselėjusi kultūrą ir švietimą, laimėjusi moralinę pergalę prieš nacionalsocialistinę ideologiją, dar labiau sustiprinusi visuomenės patriotinį nusiteikimą.

Nemažos apimties (10,5 sp. l.) knygos įvade A. Bubnys rašo: „Naujieji okupantai Lietuvoje paliko bolševikų sukurtą ekonominę sistemą — nacionalizuotą pramonę, žemę, prekybą, valstybinius ūkius ir suvalstybintus namus. Vos ne visa Lietuvos ekonomika buvo paskelbta reicho karo grobiu. Lietuvos Laikinosios vyriausybės išleistų reprivatizacijos įstatymų nacių valdžia nepripažino“ (p. 3). Ši citata atskleidžia padėtį, kurioje Lietuvos gyventojai atsidūrė, kai hitlerinio vermachto dalys dėl sėkmingo lietuvių antisovietinio sukilimo be didesnių nuostolių perėjo Lietuvą ir nugarmėjo į rytus. Toliau apibūdinama nacių pareigūnų veiksmams partijų, visuomeninių organizacijų, sukilėlių sudarytos vyriausybės atžvilgiu, lietuvių teisių į nepriklausomybę paneigimas, žydų genocidas. Lietuvos padėtį pirmosiomis Vokietijos—TSRS karo ir nacių okupacijos savaitėmis autorius galėjo nušviesti išsamiau, nes ji atskleidžia daugelį antinacinės rezistencijos priežasčių. Tai, beje, buvo galima padaryti knygos istoriografinėje dalyje, tačiau jos apskritai nėra. Tad įvairius šaltinius, knygas, straipsnius, kuriais remiasi istorikas, atspindi tik bibliografinės nuorodos. Čia galima pasigesti kai kurių minėtų ir naudotųjų sovietinės istoriografijos veikalų, kaip antai: 1941—1944 m. Lietuvos ūkio padėtį nagrinėjančių J. Grėskos straipsnių, taip pat A. Rakūno, J. Bulavo, K. Rukšėno ir kt. darbų.

Įvadinėje dalyje paminėti svarbiausi nacių okupacijos pradžios įvykiai. 1941 m. liepos 28 d. vokiečių pareigūnai paskelbė buvusiose Pabaltijo valstybėse įvedą okupacinę valdžią. Lietuvos Laikinosios vyriausybės veikla dar labiau suvaržoma. Rugpjūčio 5 d. J. Ambrazevičiaus vadovaujama vyriausybė per šešias savaites sugebėjusi atlikti milžinišką darbą, bet nesutikusi tapti nacių marionete, nustojo veikusi. Rugsėjo 22 d. naciai uždraudė ir Lietuvių Aktyvistų Frontą — 1941 m. birželio antisovietinio sukilimo organizatorių. Daugiau dėmesio A. Bubnys galėjo skirti gruodžio mėn. uždarytai Lietuvių nacionalistų partijai (vėliau veikusiai pogrindyje), per kurią pagrindinės rezistencinės grupės sugebėjo apsirūpinti laikraščiams ir atsišaukimams leisti reikalingomis priemonėmis. Knygoje pasitenkinta 1941 m. lapkričio mėn. nacionalistų partijos „Pro memoria“ reicho vadovybei ir vokiečių pareigūnų susirašinėjimu dėl partijos uždarymo (p. 8—9).

Sunkiomis sąlygomis lietuvių tauta moka susitelkti, nepalūžti. Tad ir 1941 m. pabaigoje, vadovaujama nepriklausomybės metais subrendusių intelektualų, akademinės profesūros ir studentų, patriotiškai nusiteikusių valdininkų, tarnautojų, mokytojų, jaunuomenės, stojo į sistemingos antinacinės rezistencijos kelią. Pradėta leisti nelegalius laikraščius, kurie informavo ir optimistiškai nuteikė plačiąją visuomenę, žadino patriotinius jausmus. Kūrėsi įvairios pogrindinės organizacijos, kurių veikla aptariama knygos skyriuose.

Trumpai apibūdinęs lietuvių antinacinio pasipriešinimo organizacijas (p. 10—11), A. Bubnys pirmiausia nagrinėja Lietuvių Fronto veiklą. Rašoma, jog „LF-o (Lietuvių Fronto.— S. B.) programa tęsė „36-tų metų

generacijos“ ir LAF-o (Aktyvistų Fronto.— S. B.) ideologiją“ (p. 13). „36-tų metų generacijos“ vardas 1936 m. prigijo „Naujojoje Romuvoje“ paskelbto ir šešiolikos asmenų pasirašyto garsiojo manifesto „Į organiškiosios valstybės kūrimą“ šalininkams, besirémusiems krikščioniška pasaulėžiūra (p. 11). Humanistinių idėjų propagavimas, orientacija į moralines ir kultūrinės vertybes, visuomenės tobulinimą išliko ir nacių okupacijos sąlygomis. Be to, autorius pabrėžia: „Pirmosios sovietų okupacijos metu „36-tų metų generacijos“ žmonės aktyviai dalyvavo Lietuvių Aktyvistų Fronto veikloje ir jo ideologijos kūrime (A. Maceina, Z. Ivinskis, adv. P. Katilius ir kt.). Jaunosios kartos krikdėmų propaguotos tautinio solidarumo ir pasaulėžiūrinės tolerancijos idėjos palengvino suburti visų ideologinių pakraipų (krikščionis demokratus, tautininkus, liaudininkus, socialdemokratus, voldemarininkus) žmones į vieningą organizaciją — Lietuvių Aktyvistų Frontą. LAF-as vienijo visus patriotus, pasiryžusius kovoti su okupantais bolševikais“ (p. 13). Neatsitiktinai būsimo Lietuvių Fronto vadovai buvo ir Lietuvos Laikinosios vyriausybės lyderiai, ką taip pat akcentuoja A. Bubnys (p. 18). Kita vertus, neįvertinta lietuvių antinacinio pagrindžio įvairių politinių srovių polemika rezistencinėje spaudoje.

1941 m. pabaigoje įkurtam Lietuvių Frontui vadovavo tokios iškilios asmenybės, kaip Juozas Ambrazevičius, Adolfas Damušis, Antanas Maceina, Zenonas Ivinskis ir kt. Dauguma jų dėstė Kauno ir Vilniaus universitetuose. Šių ir kitų organizacijų dalyvių atsiminimais A. Bubnys ir papildo savo archyvinius tyrinėjimus. Tai palengvina nagrinėti organizacijos istoriją. Per apygardų, apskričių ir valsčių įgaliotinius laikraščiai „Į laisvę“, „Lietuvių Fronto biuletenis“ pasiekdavo įvairias krašto vietas. Pasiaukojamai dirbo laikraščių leidėjai ir platinimu rūpinęsi žmonės, kurių dalis pateko į gestapo rankas, atsidūrė kalėjimuose, koncentraciniuose. Knygos autorius pateikia duomenų apie tai, parodydamas ir žmonių likimus per antrąją sovietinę okupaciją. Kartu įvertina, bet nepakankamai atskleidžia Lietuvių Fronto veiklą. Tik fragmentiškai apibūdintas studentų, ypač mokytojų bei moksleivių, vaidmuo. Apie ateitininkus taip pat iš tikrųjų tik užsiminta, nors jų grupės buvo aktyvios, ėmėsi įvairios antinacinės veiklos. Palyginti nedideliame poskyryje „Karinis LF-o padalinys — „Kęstutis“ rašoma ir apie viso Lietuvių Fronto veiklos paskutiniąsias savaites (p. 33—36). Kitas struktūrinis trūkumas — rezistencinių laikraščių sąrašas, beje, nepilnas, išspausdintas skyriuje, kuriame nagrinėjama Lietuvių Fronto veikla. Visų antinacinių rezistencijos organizacijų spaudai buvo galima skirti ir visą skyrių. Tai A. Bubnys yra padaręs didelėje savo publikacijoje „Į laisvę: lietuvių antinacinis pasipriešinimas 1941—1944 m.“ „Pergalės“ žurnale (1990. Nr. 3. P. 126—143).

Savo vaidmenį antinaciniame judėjime atliko „Lietuvių Vienybės Sąjūdis“ (p. 36—38) ir „Lietuvos Laisvės Gynėjų Sąjunga“ (p. 39—40). Pirmąją organizaciją įsteigė Kauno studentai 1942 m. rudenį, bet apskrityse ji turėjo, ko nemini A. Bubnys, ir neakademinių jaunimo grupių. Antrąją organizaciją, veikusią Kaune ir gretimose apskrityse, 1942 m. pavasarį įkūrė mokytojas Petras Paulaitis.

Išsamiau A. Bubnys nagrinėja Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungą (LLKS). Ji, kaip ir Lietuvių Frontas, turėjo platų rėmėjų tinklą visoje Lietuvoje. Autorius LLKS laiko „pačia veikliausia, drąsiausia ir radikaliausia rezistencine organizacija“ (p. 69), sutinka su Lietuvių Fronto vadovo J. Ambrazevičiaus mintimi: „Pirmieji (LF.— S. B.) reišėsi ramesne, lygesne, racionaliąne taktika pasisakymuose bei veiksmuose. Antrieji (LLKS.— S. B.) temperamentingesne, radikalesne, spontaniškesne. Pirmieji dienos klausimus spręsdami ir reaguodami, žiūrėjo ir ištikimybės nepriklausomybės idėjai, ir žmonių taupymo. Antrieji bravūriškiau laužė kliūtis, rizikuodami žmonių aukom. Pirmieji tad išlaikė didesnę konspiraciją ir nebuvo iššifruoti. Antrieji buvo iššifruoti, ir eilė jų veikėjų buvo išgabenti į Štuthofą“ (J. Brazaitis. Vienų vieni. V., 1990. P. 109).

Knygos autorius smulkiai aprašo LLKS vadovų ir aktyvių dalyvių suėmimus 1943 m. balandžio ir rugpjūčio mėn., 1944 m. balandžio—birželio mėn. Sie rezistentų nuostoliai aprašyti įvairiose atsiminimų knygose ir straipsniuose. Vieną tokių knygų redagavo ir A. Bubnys (Vytautas Landsbergis-Zemkalnis. Hochverrat: „Valstybės išdavimo“ byla (1944—1945). V., 1991). Penkiolikmečio Gabrieliaus Landsbergio-Zemkalnio, LLKS nario, pavardė yra ir 1944 m. birželio mėn. suimtų 27 lietuvių rezistentų sąrašė, kuris pateiktas ir recenzuojamoje knygoje (p. 139).

Nepaisydama suėmimų, LLKS leido ne tik pagrindinę spaudą (svarbiausias laikraštis — „Laisvės kovotojas“), bet ir transliavo slapto radijo stoties „Laisvoji Lietuva“ laidas (p. 50—54), rūpinosi suimtaisiais ir jų šeimomis ir kt. Be to, organizacijos veikla nenutrūko ir po Raudonosios armijos bei sovietinio režimo sugrįžimo 1944 m. Nacių okupacijos rezistencinė patirtis ir sukaupti ginklai buvo panaudoti antisovietinei kovai.

Antisovietinėje rezistencijoje dalyvavo ir kita nacių okupacijos metais įkurta organizacija — Lietuvos Laisvės Armija (LLA). Kaip rašo A. Bubnys, jos „vardas antrosios sovietų okupacijos pradžioje kėlė siaubą bolševikinio režimo pareigūnams“ (p. 71). Ilgainiui LLA tapo bendrinium antisovietinių Lietuvos partizanų vardu. LLA įsikūrė 1941 m. gruodžio mėn.—1942 m. pradžioje. Nacių okupacijos metais buvo kuriamas LLA konspiracinis tinklas. A. Bubnys paneigia sovietinės istoriografijos teiginius ir argumentus, kuriais LLA buvo kaltinama bendradarbiavusi su naciais (p. 71—80). Tačiau LLA veiklai 1942—1944 m., t. y. pirmajame etape (vokiečių okupacija), skiria pernelyg mažai dėmesio, ir daugiausia minimi lietuvių tautos ryžtą antisovietinėje kovoje parodę įvykiai.

Išnagrinėjus įvairių organizacijų veiklą, pereinama prie antinacinio pagrindžio vieningos vadovybės kūrimo. Rezistencinis sąjūdis iki Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo) sukūrimo 1943 m. lapkričio mėn. buvo susiskaldęs. Gyvavo du svarbiausi vadovavimo centrai — Vyriausias Lietuvių Komitetas ir Tautos Taryba. Po jų atstovų pasitarimų ir buvo suformuotas VLIKas. Jame buvo įvairių politinių grupių atstovų, bet dalis rezistencinių organizacijų liko nepavaldžios VLIKui. VLIKe nebuvo ir LLA atstovo.

Įdomus ir skyrius apie lietuvių rezistentų ryšius su užsieniu, įvairių šalių rezistencijos centrais, lietuvių diplomatais, tautiečiais Berlyne (p. 109—125). Sie antinacinio judėjimo epizodai dabar, plečiantis ryšiams su užsienio šalimis, gali papildyti netikėtais atradimais. Tą patį galima pasakyti ir apie skyrių, nagrinėjantį lietuvių bei lenkų santykius ir Armijos krajobos veiklą Lietuvoje. A. Bubnys atskleidžia mėginimus kovoje su bendrais priešais (nacių Vokietija ir sovietine Tarybų Sąjunga) sumažinti tarpusavio priešišumą, kas, deja, nepavyko (p. 126—135). Tačiau reikia konstatuoti, jog autorius galėjo įvertinti lenkų pagrindžio ir Armijos krajobos specifinį vaidmenį rytų Lietuvoje (Vilniaus krašte). Jis čia buvo kitoks negu kitose 1920—1939 m. Lenkijos valstybei priklausiusiose teritorijose. Armija krajoba tapo ikikariniu laikotarpiu vykdytos polonizacijos tęsėja ir patogiu įrankiu karų sąlygomis, kai žmogaus gyvybė nebuvo branginama, versti lietuvius ir „tuteišius“ į lenkybę, išvaryti lietuvius iš atokesnių valsčių, terorizuoti juos.

Paskutinis knygos skyrius — „Lietuvių antinacinės rezistencijos tikslai ir taktika“. Svarbiausių lietuvių tautinio antinacinio pagrindžio tikslą atspindi „Nepriklausomos Lietuvos“ laikraščio (1943 m. lapkričio 1 d.) citata: „Mūsų tikslas — laisva ir nepriklausoma Lietuva su sostine Vilniumi ir uostu Klaipėda“. Kitas, anot A. Bubnio, tikslas — „krašto žmonių, ekonomikos ir kultūros išsaugojimas“ (p. 149). Pabrėžiama, jog „Lietuvių rezistencija, priešingai pasipriešinimo judėjimui Vakarų Europoje, turėjo ne vieną, bet kelis priešus: hitlerinę Vokietiją, bolševikinę Tarybų Sąjungą ir lenkų Armiją krajobą Vilniaus krašte“. Be to, lietuvių rezistencija negavo nei diplomatinės, nei karinės užsienio valstybių pagalbos. Ji veikė, J. Brazaičio žodžiais tariant, „vienų viena“ (p. 149—150). Per dokumentų ir antinacinių laikraščių ištraukas mėginama apibūdinti ir kitą specifinį lietuvių antinacinės rezistencijos bruožą — neginkluotą pobūdį. Cituojamo Lietuvių fronto laikraščio „Į laisvę“ (1943 m. sausio 15 d.) straipsnio „Kaip laikytis okupacijos metu“ tekstas ir kitos ištraukos atspindi neginkluoto pasipriešinimo taktikos pasirinkimo prasmingumą ir sėkmę, bet tai turėjo labiau pabrėžti ir pats autorius. Kartu jis turėjo bent įvertinti ir sovietinę antinacinę rezistenciją (pagrindines grupes ir partizanų būrius), kuri, beje, pareikalavo daug aukų. Šia galimybe A. Bubnys, deja, nepasinaudojo ir neišryškino kelių dešimtmečių sovietinės istoriografijos falsifikacijų ir istorinės tikrovės iškraipymų.

Pačioje pabaigoje išnagrinėti lietuvių tautinio antinacinio pagrindžio rezistencinės spaudos straipsniai apie Lietuvos tarptautinę padėtį. Tad trūksta akcentuotų išvadų skyrelio. Anot autoriaus, knygoje jis siekė išnagrinėti tik vieną rezistencijos formą — organizacijų (organizacinę), bet vis dėlto reikėjo bent apibūdinti ir kitas — ekonominę, kultūrinę (moralinę). Be to, dėl rezistencijos formų buvo galima diskutuoti jau A. Bubnio knygoje. Skirstymas gali būti įvairus. Juk žydų gelbėjimas — taip pat pasipriešinimo forma ir, beje, labai pavojinga. Neįvertinus visos rezistencijos, galima pasigesti ir kai kurių įvykių gilesnės analizės — ją pakeičia informacinis stilius.

Nepaisant kai kurių trūkumų, aptariamoji knyga pasirodė pačiu laiku. Ji papildo užsienyje išleistų ir neseniai Lietuvoje perspausdintų J. Bra-

zaičio (Ambrasevičiaus) „Vienų vieni“, K. Girniaus „Partizanų kovos Lietuvoje“, įvairių publikacijų apie 1941—1944 metus neturtingą bibliografiją. Be to, turėdami galvoje neseniai buvusį vienodą istorinių faktų interpretavimą tarp Lietuvos istorikų, galime teigti, jog 1941—1944 m. Lietuvos istorijos visapusiškas mokslinis tyrimas iš tiesų tik prasidėjo. Tad „Lietuvių antinacinė rezistencija 1941—1944 m.“ leis ne tik plačiau visuomenei gilintis į netolimą Lietuvos praeitį, bet padės ir mokslininkams. Be to, perskaičius A. Bubnio knygą, galima suprasti, jog viena antisovietinės kovos, kilusios 1944 m. vasarą, plataus masto priežasčių yra sėkminga antinacinė nacionalinė rezistencija. Tuomet lietuvių tauta užsigrūdino ir pasirengė kovai su grįžusiu sovietiniu okupaciniu režimu. Antisovietinė rezistencija nuo 1944 m. jau buvo ginkluota ir pareikalavo daugybės aukų.

Stanislovas B u c h a v e c k a s

Przegląd Wschodni: Historia i współczesność Polaków na Wschodzie.
Kwartalnik. Rok 1. Zeszyt 1 i 3. 1991

Pristatydami naują periodinį mokslinį leidinį, turime tenkintis informacine santrauka, atspindinčia jo pakraipos, profesinio lygio ir mokslinės programos visumą. Taip tikimės atkreipti specialistų dėmesį į publikacijas.

1991 m. pradėtas leisti jau spėjęs pagarsėti „Przegląd Wschodni“, kurio pirmajame sąsiuvinyje suformuluotas redakcijos kredo. Kartą per ketvirtį pasirodantis leidinys skiriamas lenkų istorijai rytuose, ryšiams su kitomis regiono tautomis. Apibrėžiant „rytų“ sąvoką dabartinės Lenkijos požiūriu, skelbiamų straipsnių, publikacijų, recenzijų geografija apima plotą nuo valstybės rytų sienos iki Sachalino bei Mandžiūrijos, o chronologija — XIV—XX a. Savaiame suprantama, nebus apeitos Baltarusijos, Lietuvos ir Ukrainos istorijos problemos.

Toks platus užmojis verčia paryškinti tematikos kontūrus, tačiau su manymas jungti keleto mokslo sričių, istorijos, meno ir literatūros istorijos, etnografijos, demografijos bei sociologijos tyrinėjimus dar labiau išplečia leidinio idėją ir daro įmanoma susieti įvairių disciplinų ir skirtingų šalių mokslininkų požiūrį į tuos pačius reiškinius. Laikas parodys, ar pavyks redakcijai sukurti originalų leidinį, nepanašų į „Lituano-Slavica Poznanensia. Studia Historica“ ar „Acta Baltico-Slavica“.

Pasirodė trys „Przegląd Wschodni“ sąsiuviniai (1994 m.— jau 7). Pirmasis neturi tematiškai bendros idėjos ir vidinio ryšio. Antrasis skirtas lenkų istoriniams kontaktams su Sibiro regionu, trečiąjį galima pavadinti „lietuviškuoju sąsiuvinio“. Jame atspindėta istorinės Lietuvos teritorijoje susitelkusios lenkų bendruomenės praeitis ir dabartis.

Lietuvos istorikų dėmesį turėtų patraukti keli pirmojo sąsiuvinio straipsniai. Visų pirma tai S. K i e n i e v i c i a u s (Kieniewicz) „Kresai. Terminijos pasikeitimai istorinėje perspektyvoje“. Kresų, arba paribio sąvokos ir arealo apibrėžimas, žvelgiant iš Lenkijos pozicijos, įgauna

aktualų skambesį ir išsyk paryškina leidinio sumanymą. Autorius, trumpai apibūdinęs pirminę termino reikšmę — XVII a. tai buvo Ukrainos pasienio ruožas, skiriantis Lenkijos ir Lietuvos valstybę nuo kazokų bei totorių,— daugiausia dėmesio skiria geopolitinei ir kultūrinei sąvokos genezei XIX bei XX a. Akcentuojamos politinės, tautinės Didžiosios Lenkijos aspiracijos Baltarusijos, Lietuvos ir Ukrainos žemėse, kur, autoriaus manymu, buvo justai stipri lenkų bajoriškos kultūros įtaka. S. Kienievičius smulkiai aptaria lenkų bajorijos siekimus „išspręsti atimtų žemių problema“ po Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų, nes „atimos žemės“ šiuo atveju sutampa su kresų sąvoka. Lenkijos Karalystės teritorijos plėtimosi perspektyvas XIX ir XX a. atspindėjo slaptų draugijų veikla, sukilimų programos, nepriklausomos Lenkijos atkūrimo idėjos. S. Kienievičiaus manymu, jos glaudžiai suaugo su lenkiškumo smukimu ir atgimimu kresuose. Šį procesą, be rusifikacijos politikos, lenkų eliminavimo iš kresų, veikė besiformuojanti Lietuvos ir Rusijos gyventojų tautinė savimonė. Autorius pastebi, kad „šie procesai, išplitę į rytus nuo Bugo ir Nemuno, ėmė grėsti lenkiškumui tiek, kiek suaktyvino Ukrainos, Baltarusijos, taip pat Lietuvos valstiečius“.

Nors ir nesuformuluota, S. Kienievičiaus pozicija išplaukia iš dėstyimo metodikos. Jam rūpi vienas problemos aspektas — lenkiškumo liekanos apibrėžtame regione, jų išsaugojimas.

Profesionaliai argumentuotai parašytas T. Vasilevskio (Wasilewski) straipsnis „Jogailos ir Vytauto gimimo datos, dėl Gediminaičių genealogijos“. Jame autorius kvestionuoja lietuvių ir lenkų istoriografijoje J. Puzino pastangomis įtvirtintą aksiomą, kad Jogaila gimė 1350 m., o Vytautas dvejis metais už jį jaunesnis. Remdamasis Lietuvos metraščiu, Trumpojo Lietuvos metraščio sąvadu, Voskresensko, Troicos ir Maskvos metraščių sąvadu, 1408 m. Kipriano metropolitiniu sąvadu (jį autorius laiko patikimiausiu šaltiniu), Tverės ir Maskvos kunigaikštystės XVI a. publicistika, M. Strijkovskio Kronika bei kitais šaltiniais, T. Vasilevskis kritiškai išnagrinėjo ir palygino išlikusius duomenis apie Gediminaičių dinastiją. Savo koncepciją autorius konstruoja pasitelkdamas ir iš naujo įvertindamas informaciją apie Algirdo ir Julijonos Tverietės vedybas, aptaria Vytauto ir Žygimanto Kęstutaičio (jo manymu, abu buvo vyresni už Jogailą), galimas gimimo datas, nustato Gediminaičių, tiek vyriškos, tiek moteriškos linijos, atėjimo į pasaulį eiliškumą, siūlo savąją Vytauto ir Jogailos savarankiškų karo žygių pradžios hipotezę. Daro išvadą, kad Jogaila galėjo gimti apie 1362—1363 m., o Vytautas kiek anksčiau, paaiškina stebėtiną fizinį ir politinį Jogailos aktyvumą, kuris, kaip manyta, jam būdingas gana senyvame amžiuje.

J. Dzięgielewskis (Dzięgielewski) straipsnyje „Lenkijos ir Lietuvos valstybės pietryčių žemių seimų atstovų politinės orientacijos Vladislovo IV laikais“ nagrinėja politinių jėgų ir grupių santykį XVII a. vidurio Podolės, Raudonosios Rusios, Volynės ir Ukrainos seimuose. Jį formavo monarcho valdžios smukimas, augantis oligarchijos vaidmuo, bajorų luomo dezintegracija. Autorius smulkiai aptaria pradedančių įgauti savarankišką politinį svorį didikų S. Koniecpolskio, S. Liubomirskio, T. Zamojskio, V. D. Zaslavskio (Koniecpolski, Liubomirski, Zamoyski,

Zasławski) grupuotes ir jų įtaką seimų nutarimams. Joms atstovavo artimiausi didikų giminaičiai ir šalininkai, miestų elitas, karininkija, ginanti stambiosios bajorijos interesus. Kitai grupei J. Dziengielevskis skiria seimų atstovus, patekusius į karaliaus dvaro įtakos sferą. Autoriaus manymu, didžiausią įtaką seimų veiklai turėję „nepriklausomi ir tikrieji bajorijos vadai“ Jokūbas Sobieskis (Sobieski), Adamas Kisielis (Kisiel) ir Aleksandras Tžebinskis (Trzebiński), pirmenybę teikę valstybės, o ne privatiems reikalams, išsiskyrę visuomenine ir pilietine savimone. Be aiškiai politiškai orientuotų grupių, seimuose diferencijuotai veikė gausi ir aktyvi „egzorbitantų“ grupė, neužimanti savarankiškos pozicijos, dažnai bajorų teises tapatinanti su valstybės gerove, bet sugėbanti jos saugumo ir integracijos problemas atskirti nuo privilegijuoto luomo tikslų. Pietryčių žemių seimai turėję ir demagogų — „auksinės laisvės“ šalininkų.

Nekeldamas sau uždavinio plačiau aptarti seimų grupių pažiūras, autorius tenkinasi išnagrinėjęs politinių jėgų susiskirstymą, kuris atspindi XVII a. bajorijos ir valstybės santykius.

J. K u m a n i e c k i o (Kumaniecki) straipsnis „Lenkų repatriacija po Lenkijos ir Tarybų Sąjungos karo 1921—1924 m.“ skirtas aptarti lenkų kilmės karo belaisvių, civilių, įkaitų, internuotų asmenų, tremtinių grąžinimo Lenkijai po 1921 m. Rygos taikos sutarties sąlygoms ir eigai. Autorius nagrinėja mišrių Lenkijos, Rusijos ir Ukrainos repatriacijos komisijų veiklą, tarpvalstybines problemas ir konfliktus, iškilusius dėl gyventojų perkėlimo, repatriacijos kryptis, apimtį ir kontingentą, patikslina istoriografijoje skelbtą statistiką. Būdingas to meto reiškinys — Rusijos valdžios priešinimasis lenkų ketinimams gausias repatriacijos įstaigas paversti informacijos apie Rusiją centrais.

G. B l a š č i k a s (Błaszczyk) straipsnyje „Lenkai Lietuvoje. Istorijos ir dabarties problemų bruožai“ daugiausia dėmesio skiria lenkų padėčiai Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo. Istorinis fonas autoriui reikalingas tiek, kiek būtina parodyti demografinius lenkų pokyčius. Remdamasis keliais gyventojų surašymais, kuriuos 1897 ir 1909 m. atliko Rusijos imperijos valdžia, 1916 ir 1942 m. vokiečių okupacinė valdžia, taip pat 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymu, G. Blaščikas daro išvadą, kad visa minėta statistika yra tendencinga, suklastota ir nerodo tikrosios padėties. Nesigilinant į šaltinių patikimumo klausimą, autoriui galima paprieštarauti, jog jis naudojasi ne pirminiais šaltiniais, bet lenkų istoriografijos duomenimis. Matyt, dėl to jo skelbiamos lentelės skaičiai nesutampa, pvz., su 1897 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis. Apgailestaudamas, kad lenkai „iš tautos, gyvenančios savo valstybėje, virto tautine mažuma“, autorius aptaria socialinės ir profesinės sudėties, tautinės savimonės, lenkų švietimo, saviveiklinio lygio kultūros, visuomeninių ir politinių organizacijų kūrimąsi 1988—1990 m. ir veiklą.

Pirmajame leidinio sąsiuvinyje taip pat paskelbti šie straipsniai iš literatūros ir architektūros istorijos: M. Janion — „Baltarusių mokykla“ lenkų poezijoje“, A. Vitkovska (Witkowska) — „Lietuvių ir baltarusių idilinė erdvė“, E. Kisliak (Kislak) — „Paribio provincijų poetas. Apie

Vladislavą Syrokomlią“, T. S. Jaroševskis (Jaroszewski) — „Tulčino rūmai bei klasicizmo architektūros pradžia Ukrainoje“, M. Omilianovska (Omilianowska) — „Marjano Lialevičiaus architektūrinė veikla Peterburge“. Publikacijų skyriuje V. Slivovska (Sliwowska) paskelbė kunigo Jono Sierocinskio laiškus ir maldas iš Sibiro. B. S. Sostakovičius (Szostakowicz) apžvelgia Benedikto Dybovskio rašytinį palikimą, susijusį su jo biografijos Sibiro laikotarpiu.

Leidiny s baigiamas tradiciniais recenzijų ir kronikos skyriais.

Trečiąjį „Przegląd Wschodni“ sąsiuvinį pradeda P. Eberharto (Eberhardt) straipsnis „Tautiniai pakitimai XX a. Lietuvoje“. Jame nagrinėjami istoriografijoje ginčijami klausimai dėl istoriškai susiformavusio lietuvių ir lenkų gyventojų demografinio santykio Lietuvoje. Norėdamas kuo tiksliau palyginti gyventojų statistikos duomenis, autorius mėgina Lietuvos XIX a. ir XX a. vidurio teritoriją apibrėžti dabartinėje valstybėje. Demografiniams tyrinėjimams ir išvadoms pasitelkia visus žinomus gyventojų surašymus nuo 1897 iki 1989 m., interpretuotus lenkų istoriografijoje. Todėl straipsnyje nesiremiama nei pirminiais šaltiniais, nei lietuvių istorikų darbais. Aiškinamasi lietuvių, lenkų ir vokiečių surašymų principai ir kriterijai, šalių priekaištai dėl surašymų tendencingumo bei klastojimų. Svarbiausios išvados apie demografinius pokyčius Lietuvoje nenaujos; glaustai jas galime apibūdinti keturiomis pozicijomis:

1. XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje išryškėja lenkų etninė stribis Vilniuje bei Vilniaus apskrityje, o vidurio ir vakarų Lietuvoje lenkų gyventojų mažėja. Autorius tai sieja su lietuvių asimiliacijos procesais Vilniaus gubernijoje ir lenkų asimiliacija Kauno gubernijoje.

2. Tarpukariu ši tendencija dar labiau išryškėja: susiformavo vientisas lenkų gyvenamas ruožas ir pavienės kompaktiškos salelės. Lietuvos Respublikoje buvo justi stipri lenkų lituanizacija, kurią veikė žemės ūkio reforma.

3. Karo laikotarpis sąlygojo nestabilią demografinę situaciją.

4. Pokario gyventojų surašymai (1959, 1970, 1979 ir 1989 m.) rodo aiškią lietuvių gyventojų persvarą, lenkai tampa tautine mažuma, tačiau išliko nedidelė jų etninė teritorija Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose.

L. M r u z a s (Mróz) straipsnyje „Rytų Lietuvos etninės problemos“ mėgina interpretuoti šio regiono lenkų kilmės vietos gyventojų apklausos, kurią atliko Varšuvos universiteto Etnologijos ir antropologijos katedra kartu su Lietuvos lenkų sąjunga, rezultatus. Aptaręs materialinės ir dvasinės kultūros liekanas, autorius daugiausia dėmesio skiria vietos lenkų tradicinio mąstymo, kartų atminties, istorinės sąmonės, tautinės savimonės, etninių vertybių apraiškoms. Vienas įdomesnių interpretacijos objektų — lenkų požiūris į heterogeninę aplinką. Parodo visišką atsiribojimą nuo lietuvių, palankesnį slavų kilmės kaimynų vertinimą, neigiamą požiūrį į čigonus bei žydus. Aiškindamas šio etnokultūrinio reiškinio priežastis, L. Mruzas daro išvadą, jog rytų Lietuvos lenkų kilmės gyventojų sąmonėje įsišaknijęs tradicinio archainio mąstymo stereotipas, sąlygojęs etnocentrizmą ir didybės maniją.

Tos pačios gyventojų apklausos duomenimis rėmėsi J. Kuzmieżas (Kóźmierz) straipsnyje „Tarp „Rytų“ ir „Vakarų“. Etniniai Vil-

nijos santykiai pagal jos gyventojų pasisakymus“. Pateikdamas autentiškų Vilnijos lenkų pasisakymų, autorius mėgina apibendrinti jų etninio identiteto, tarptautinių santykių, etninės distancijos apraiškas. Ryškus lenkų ir lietuvių konfliktas, grindžiamas lenkų autochtoniškumo principu, sąlygojo visuminį neigiamą požiūrį į lietuvius, iš dalies pripažįstant teigiamus jų tautinius bruožus: ūkiškumą, tvarkingumą, aukštą kultūrą. Dualistiniį ruso ir baltarusio įvaizdį formavo, viena vertus, lenko auto-stereotipas, polinkis išsiskirti iš slavų etninių grupių, kita vertus,— antagonizmas lietuvių atžvilgiu. Autorius aptarė mišrių vedybų problemas, kurios atspindėjo savitą Vilnijos lenkų sąmoningumą.

Su dviem paskutiniaisi glaudžiai siejasi M. Z o v č a k (Zowczak) straipsnis „Lietuvos lenkiškų kaimų religinė kultūra. Tyrinėjimų duomenys“. Daugiausia dėmesio autorė sutelkia į Biblijos tarp tikinčiųjų interpretaciją, kuriai būdingas kaimo gyventojų archaiškas mąstymas, religinės kultūros naivumas, mitologinės sąmonės pasireiškimas.

Z. V u j c i k o (Wójcik) straipsnis „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė prieš Švediją, Rusiją ir kazokų sukilimas“ leidinio turinyje lietuvių kalba verčiamas „XVII amžiaus separatistinės tendencijos Lietuvoje“. Jis skirtas nušviesti karaliaus ir LDK politinių veikėjų santykiams tarptautinėje politikoje po Liublino unijos. Autoriaus interpretacijoje Zigmanto III, Kristupo Radvilos Perkūno, vėliau Leono Sapiegos nesutampančios pozicijos kare su Švedija, galiausiai LDK savarankiškai sudarytos paliaubos 1627 m. su bendru priešu akivaizdžiai rodė lietuvių separatizmą ir provincialumą. Nors LDK politikos veikėjai ir dalyvavo sudarant unijos su Maskvos valstybe programą, nepalaikė lenkų intervencijos Rusijoje, lenkų ir lietuvių dignitorių požiūris į santykius su rytų kaimynu nesutapo ir Vladislavo IV laikais. Ukrainos kazokų sukilimai atkreipė Lietuvos politikų dėmesį tik tuomet, kai palietė LDK teritoriją. Aktyviai dalyvaudami karo veiksmuose prieš sukilėlius, LDK politikai, ypač Jonušas Radvila, priklausomai nuo politinės padėties, keitė savo nuostatas, dažnai nesutampančias su Lenkijos interesais. Autorius kritiškai vertina Radvilų vaidmenį sudarant 1655 m. Kėdainių sutartį, kurios įgyvendinimas „panaikintų vieną stambiausių viduramžių ir naujųjų laikų Europos istorijos kūrinių — Lenkijos ir Lietuvos uniją“.

Nesiryždamas LDK politikų veiksmus vertinti kaip magnatų savi-valę, kuri, Z. Vujciko manymu, destruktiviai reiškesi tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje, jis taip pat nedaro galutinės išvados apie lietuvių separatizmą, nukreiptą prieš Liublino uniją.

P. B o r a v s k i s (Borawski) straipsnyje „Totorių kilmės lietuvių bajorija“ toliau sėkmingai tyrinėja Lietuvos totorių religinę ir kultūrinę asimiliaciją. Pasisako lenkų istoriografijoje diskutuojama problema apie totorių krikšto mastus ir išvadas. Priešingai vyraujančiai nuomonei, kad išsižadėjusios islamo giminės buvo retas reiškinys, P. Boravskis skiria grupę bajorų krikščionių, kurių giminės pradininkai atkeliavo iš Ordu. Autoriaus manymu, savo noru priimtas krikštas (XV—XVI a. stačiatikystė, vėliau — katalikybė), palengvino totorių integraciją bajoriškoje Lenkijos ir Lietuvos valstybės visuomenėje, sudarė galimybes tarnybinei karjerai, skatino totorių asimiliaciją polonizacijos linkme. Autorius taip

pat mini istoriografijoje visai negvildentą tiurkų belaisvių grupę, jų perėjimą iš rytiečių į lenkų kultūros aplinką. Straipsnio chronologija apima XVI—XX a., tačiau nenagrinėtas lieka XIX a.—P. Boravskiui nežinomas laikotarpis. Matyt, dėl to kategoriškai nuskamba išvados apie totorių susiliejamą su lenkų kultūra, supaprastinamas LDK heterogeninės kultūros modelis.

L. Zaštovto (Zasztowt) straipsnis „Privilegijų netekimas — lenkų smulkiosios bajorijos degradavimas istorinėje Lietuvoje ir dešiniakrantėje Ukrainoje 1831—1868 m.“, ko gero, labiausiai ginčytinas viso leidinio darbas. Straipsnį inspiravo diskusija lenkų mokslinėje spaudoje dėl D. Bovua (Beavois) monografijos „Lenkai Ukrainoje 1831—1863 m. Lenkų bajorai Volynėje, Podolėje ir Kijevo žemėse“ (Paryžius, 1987). Autorius ėmėsi nagrinėti caro valdžios veiksmus, nukreiptus prieš prijungtų žemių smulkiają bajoriją. Jis skiria tarpusukiliminį laikotarpį, kai carizmo politika įgavo kryptingą pobūdį. Toks chronologinis tyrinėjimo objekto apibrėžimas galėtų būti pateisinamas, tačiau L. Zaštovtas suabsoliutina 1831 m. spalio 19 d. Senato įsako reikšmę smulkiųjų bajorų diferenciacijai. Šiuo įsaku buvo numatyta bajorystės neįrodžiusius skirti į apmokestinamus vienkieminkų ir miestiečių luomus, panaikinti buvusias privilegijas. Tačiau smulkiųjų bajorų degradacija prasidėjo jau XIX a. pradžioje, kai panašių veiksmų imtasi prieš činšinius bajorus. Tenka apgailestauti, kad lenkų istorikas negalėjo pasinaudoti A. Janulaičio monografija „Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amžiuje (1795—1863)“ (Kaunas, 1936) tuomet jam pavyktų išvengti faktografinių klaidų. Autorius nepagrįstai 1816 m. reviziją vadina penktąja, pateikia abejotinų statistikos duomenų apie Vakarų gubernijų bajorų skaičių, neaiškina, kodėl vienkieminkų ir miestiečių, t. y. eliminuotų iš bajorų luomo, XIX a. viduryje būta beveik dvigubai daugiau už bendrą 1816 m. bajorų skaičių. Apskritai straipsnis rašytas remiantis tik viena šaltinių grupe — Vakarų Gubernijų Komiteto medžiaga ir oficialiai skelbtais Rusijos imperijos įstatymų rinkiniais. L. Zaštovtas užsimena apie imperijos institucijų polinkį falsifikuoti duomenis (mūsų manymu, tai supaprastintas vertinimas, nes Finansų ministerija, Išdo rūmai buvo suinteresuoti nustatyti potencialius mokesčių mokėtojus. Statistikos netikslumus lėmė jos rinkimo metodika, biurokratinio aparato nelankstumas ir daugelis kitų priežasčių), tačiau įveda juos į istoriografiją. Straipsnio pabaigoje skelbiamas minėto 1831 m. įsako vertimas į lenkų kalbą. Autorius pasinaudojo Varšuvos universiteto bibliotekoje saugoma įsako kopija.

Antrajame „Przegląd Wschodni“ sąsiuvinyje rašo tik vienas Lietuvos autorius: dokumentų ir medžiagos skiltyje V. Drėma skelbia „Barbarų gniaužtuose. Vilniaus Sv. Jono bažnyčios 1948—1963 m. naikinimo kronika“. Čia pat A. Suroviev-Suraučius pateikia grožinės literatūros vertėjos į lenkų kalbą Stefaniijos Jablonskos laiškus.

Apibendrinant naują periodinį leidinį, reikia pažymėti, kad jam rašo daugiausia lenkų istorikai, todėl tyrinėjimų akcentai sudėlioti ant lenkų tautinių ir kultūrinių aspiracijų į rytus nuo dabartinės valstybės teritorijos. Tačiau toks yra pagrindinis leidinio tikslas, tam tikra prasme

kviečiantis ir Lietuvos istorikus pradėti dialogą apie buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės tautų praeitį ir dabartį.

Tamara Bairauskaitė

Старостина И. П. Судебник Казимира 1468 г. // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования, 1988—1989 годы / Отв. ред. член-корр. АН СССР А. П. Новосельцев. Москва, 1991. С. 170—344.

Pirmasis Lietuvos rašytinės teisės paminklas, kuriuo mėginta kodifikuoti nuobaudas už kriminalinius nusikaltimus, istorinėje literatūroje vadintas įvairiai: „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero nuostatinių raštu“, „įstatymais“, „teisminių sprendimų rinkiniu“, „teismine instrukcija didžiojo kunigaikščio vietininkams“, „Kazimiero teisynu“ ar „Statutu“. Taip pat buvo pareikšta gana įvairių samprotavimų, kam šis Lietuvos didžiojo kunigaikščio teisynas ar raštas (tekste jis vadinamas „лист“) skirtas: visai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, vienai kuriai jos sričiai ar tik etninei Lietuvai. Kaip matome, jau vien pavadinimų įvairovė bei platūs samprotavimai rodo, kad 1468 m. Teisynas nepakankamai ištirtas.

Nuo pirmojo šio teisės istorijos paminklo paskelbimo 1826 m. vyravo stereotipinis įvaizdis, sąlygotas nediskutuotos tezės apie senosios rusų teisės vyravimą XV—XVI a. ne tik Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet ir Lietuvoje, kad „Kazimiero teisynas“ buvo parengtas pagal rusų teisės nuostatas bei „Rusų Tiesos“ pavyzdžiu. Šią tradiciją tęsė ir tarybinė rusų istoriografija, plėtojusi samprotavimus apie rusų, baltarusių ir lietuvių politinę, teisinę ir kultūrinę sintezę ir jos raidą XV—XVI a.

Bet kaip tik maskvietė ist. m. kand. Ina Starostina, apžvelgusi visą smulkiają istoriografiją rusų, lenkų, vokiečių ir lietuvių kalba apie 1468 m. „Kazimiero Teisyną“ (o tik tokia, deja, susikaupė per beveik du šimtus metų), ėmėsi smulkiau panagrinėti šį teisės paminklą. Tai ryžosi padaryti ne tiek teisės, kiek šaltinotyros aspektu, daugiausia dėmesio sutelkdama į minėto istorijos rašytinio šaltinio atsiradimą ir paplitimą.

Smulkiau išnaginėjusi visus tris išlikusius XV a. „Kazimiero Teisyno“ nuorašus, I. Starostina nustatė, kad pavadinimą „Teisynas“ („Судебник“), įrašė vieno nuorašų pirmojo lapo apačioje maždaug 1601—1621 m. Beloozero Kirilo vienuolyne, kur tuo metu buvo saugomas rankraštis. Kaip tik čia atsirado ir iš čia paplito dirbtinis, rusų teisės tradicijai būdingas pavadinimas, įsitvirtinęs istorinėje literatūroje.

„Kazimiero Teisyno“ formaliajam žanrui, jo pobūdžiui ir vietai LDK XV a. teisinių aktų sistemoje nustatyti I. Starostina ėmėsi kruopštaus „Teisyno“ teksto diplomatikos ir paleografijos tyrimo. Daugiausia dėmesio skyrė XV—XVI a. LDK oficialiosios kilmės rašytinių dokumentų įvadinei daliai („promulgatio“) nagrinėti. Padarė išvadą, jog „Teisyno“

protografo įvadinė ir baigiamoji dalys kur kas platesnės nei nuorašų. Pirminis tekstas turėjo visus Vakarų Europos rašytinio dokumento formuliarui būdingus elementus. Bet aiškesnio atsakymo pasirinktas metodas nedavė, ir ne dėl autorės kaltės. Bėda ta, kad LDK rašytinių dokumentų formuliario tyrimai iki šiol taip ir nepadaryti, tad negalima atlikti lyginamosios analizės; kitaip sakant, reikia konstatuoti, jog Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniams tyrinėti negalima pasitelkti pagalbinės istorijos mokslo disciplinos — diplomatikos — tyrimų rezultatų, nes jų nėra. Tad visiškai teisi I. Starostina, pažymėdama, kad būtini platūs LDK rašytinių dokumentų formuliario tyrimai, kaip neatšiejama LDK istorinių tyrinėjimų dalis, kuri leistų pagalbinių istorijos dalykų metodiką panaudoti bendriesiems istorijos tyrimams. Beje, tokius uždavinius Lietuvos istorijos mokslui kėlė akad. K. Jablonskis dar 1967 m., bet jie neįgyvendinti ir dabar.

I. Starostina nurodė, jog visi „Kazimiero Teisyno“ publikatoriai, tarp jų ir 1967 m. leidimo Vilniuje, tekstą skirstė į straipsnius pagal vidinę turinio logiką bei lygindami su kitais Lenkijos XIV—XV a. statutais — Kazimiero III ir Jogailos. I. Starostinos atlikta paleografinė analizė leido autorei naujai suvokti protografo teksto daugiaplaniškumą bei vidinę struktūrą ir padaryti svarbią išvadą, kad jau XV a. buvo įvairių „Teisyno“ nuorašų, kurių tekstas suskaidytas į straipsnius. Tai sąlygojo aktyvus „Teisyno“ vartojimas bei to meto aktualijos. Straipsnių sistematizacija atspindi plačią teksto struktūrą, jie grupuojami į tris pagrindines dalis: 1) atsakomybė už nusikaltimus; 2) kreipimosi į teismą tvarka; 3) kaip bausti už įvairius nusikaltimus.

I. Starostinos atlikta „Kazimiero Teisyno“ ir „Rusų Tiesos“ struktūros bei straipsnių lyginamoji analizė rodo, kad „Teisynas“ fiksavo jau naują visuomenės raidos etapą, kuriam būdinga stiprėjanti valstybės baudžiamoji funkcija ryšium su spartėjančiu valstiečių įbaudžiavimu. I. Starostinai nepavyko aptikti net netiesioginių „Teisyno“ ir „Rusų Tiesos“ ryšių, kurie rodytų pastarąją buvus pagrindiniu teisinių normų, įtrauktų į „Teisyną“, šaltiniu. Tad autorės išvados paneigia XIX a. suformuluotą ir XX a. istoriografijos perimtą stereotipinę tezės teiginį apie senosios Rusijos teisės recepciją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Šią išvadą galime pagrįsti I. Starostinos analizės pavyzdžiu.

„Kazimiero Teisyno“ straipsnis apie vagies pagavimą su įkalčiu buvo palygintas su panašiu straipsniu privilegijų raštuose Vitebsko ir Polocko žemėms, išduotuose dar prieš 1447 m., su analogiškais 1529 m. Pirmojo Lietuvos Statuto straipsniais, įvairiais kitų LDK istorijos šaltinių duomenimis apie teismo sprendimus už tokius nusikaltimus, pagaliau su 1497 m. Maskvos didžiojo kunigaikščio Ivano III teisyno straipsniais. „Kazimiero Teisyne“ numatyta mirties bausmė už vagystę, dėl kurios padaryti nuostoliai yra didesni už tam tikrą sumą. Nusikaltimų skirstymas į sunkius, vertus mirties bausmės ir mažiau baustinus, būdingas vokiečių teisei, o rusų teisė tokio kriterijaus, kaip padarytos žalos suma, nevartojo. „Kazimiero Teisynas“ nuo Ivano III teisyno skiriasi ir vagies šeimos atsakomybe. Tad I. Starostina galėjo padaryti gana reikšmingą išvadą, kad 1497 m. Maskvos didžiojo kunigaikščio

Ivano III „Teisyno“ sudarytojai žinojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero 1468 m. „Teisyną“, o gal iš dalies ir vadovavosi juo.

XIX a. istoriografijoje „Kazimiero Teisynas“ buvo vertinamas kaip pirmasis LDK įstatymdavystės bandymas ir skirtas visai LDK. Šis teiginys rėmėsi tuo metu vyravusia nuomone, kad LDK — Senosios Rusios teisės recepcija, o kaip tik ši apriorinė koncepcija sąlygojo požiūrį, taip pat mažai paremtą specialiais tyrimais, jog „Kazimiero Teisynas“ buvo „Rusų Tiesos“ tąsa. XX a. pirmajame ketvirtyje pareikšta mintis, kad jame mėginta surinkti ir užfiksuoti įvairius Lietuvos teisinius papročius. „Kazimiero Teisynas“ iš pradžių apėmė tik Lietuvą, bet netrukus įgavo visos Kunigaikštystės bendravalstybinę reikšmę. I. Starostinos atliktos diplomatikos bei teksto analizės išvados paremia šią prielaidą. Autorė pabrėžė, kad vienas ryškių visos LDK teisinio gyvenimo bruožų buvo teisinis separatizmas, tad ir „Kazimiero Teisynas“ negalėjo būti bendravalstybinis, o tik savotiškas 1413 m. Horodlės privileginio rašto papildymas.

Taigi padaryta esminė išvada, kad 1468 m. „Kazimiero Teisynas“ nebuvo Senosios Rusios teisės normų recepcija. „Teisynas“ pagrįstas įvairiais lietuviškais šaltiniais: paprotinės teisės reliktais, papročiais, teismų praktika, daugiau ar mažiau nusistovėjusiais precedentais — pavieniais įstatymais. Iš kai kurių šaltinių netiesioginių užuominų būtų galima spėti, kad tam tikros teisės normos buvo įformintos rašytiniuose dokumentuose, t. y. kad ir anksčiau gyvavo rašytinė teisė, sukurta LDK aukščiausios valdžios iniciatyva ir skirta visai valstybei. Bet tikslesnį atsakymą galima rasti tik po platesnių senosios Lietuvos teisinės sistemos tyrimų, kurių, deja, taip pasigendama, tik nustačius „Kazimiero Teisyno“ vietą LDK veikusios teisės struktūroje.

Taigi I. Starostinos monografijoje yra gana įdomių bei reikšmingų išvadų, leidžiančių naujai pažvelgti į reikšmingus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės faktus, labai rimtai suabejoti dar XIX a. suformuotais istoriografijos stereotipais. Naujoms išvadoms patvirtinti reikia tolesnių įvairių krypčių tyrimų. Tokią išvadą galime daryti iš I. Starostinos monografijos. Šitai sąlygojo ir pačios autorės atsargumą dėl savo padarytų prielaidų. Kaip tik tai rodo, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltinotyros, kaip ir pagalbinių istorijos dalykų, dar laukia didelis darbas. Šiuos istorijos mokslo šakų tyrimo metodus turėtų plačiai taikyti mūsų istorikai, o tai padėtų tiksliau atsakyti dar į ne vieną keltiną Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos problemą.

I. Starostinos monografija vertinga ne tik dėl tyrimo rezultatų. Ji gali būti pavyzdys, kaip istoriko tiriamajam darbui pasitelkti pagalbinių istorijos dalykų metodus.

Deja, Inos Starostinos monografija dėl įvairių priežasčių Maskvoje išleista ne atskira knyga, bet metiniame Rusijos istorijos instituto leidinyje. Atsižvelgiant į I. Starostinos nagrinėjamą objektą — 1468 m. „Kazimiero Teisyną“, jos taikytus tyrimo metodus bei padarytas išvadas, būtų tikslinga didelio profesinio meistriškumo monografiją išversti į lietuvių kalbą.

Egidijus Banionis

Rusų politinės minties vizija: **Сазонов С. Д. Воспоминания.** Москва: Международные отношения, 1991. 400 с. 50 000 экз.

Sergejus Dmitrijevičius Sazonovas — paskutinio Rusijos caro Nikolaus II vienas paskutinių užsienio reikalų ministrų. Tą postą užėmė nuo 1910 iki 1916 m., t. y. laikotarpiu, kai bendro carinės Rusijos imperijos žlugimas. Atsiminimus rašė jau po Pirmojo pasaulinio karo emigracijoje. Pirmasis jų leidimas pasirodė 1927 m. Paryžiuje.

Pratarmėje autorius pabrėžia, kad jo tikslas — ne istorinė mokslinė studija. Mat įvykiai, kuriuos jam tekę išgyventi, pernelyg didelio masto, ir objektyviam jų apmąstymui dar neatėjęs laikas. S. Sazonovas nori tik papildyti bendrus liudijimus apie XX a. pradžią, kurią nešališkai įvertins ateinančios kartos. Vadinasi, autorius ateities kartoms norėjęs palikti istorinį šaltinį.

Tačiau jis neišsivertė ir be retrospektyvių korekcijų. Kiek galima spręsti iš atsiminimų pratarmės, S. Sazonovą kankino mintis, kad 1914 m. žmoniją ištikusi katastrofa nesibaigė Taikos konferencija, o vadinamoji Versalio sistema liudija ne ką kita, kaip tik tai, jog žmonija serga baisia liga. Savaiame kyla klausimas — kas dėl to kaltas? S. Sazonovas juto pareigą atsiminimuose parodyti, ką nuveikė Rusijos vyriausybė bei, suprantama, jis pats kaip ministras, kad išvengtų tos katastrofos. Po tokio autoriaus paaiškinimo jau apima nuojauta, kad susiduriame su eiline Rusijos užsienio politikos panegirika (užbėgdami už akių, galime pasakyti, — taip ir yra). Žinodami, jog kai kurie (vokiečių) istorikai S. Sazonovą laiko kone didžiausiu Pirmojo pasaulinio karo kaltininku (kaip tik jis 1914 m. liepos 30 d. įkalbėjo carą paskelbti visuotinę mobilizaciją, o tai objektyviai reiškė paskutinį žingsnį, kurį žmonija žengė karo prarajon), juo labiau galime suabejoti autoriaus pirminio ketinimo nuoširdumu. Tačiau šį kazusą pateikiame visai ne tam, kad atbaidytume skaitytoją, nes pirmiausia nuo tendencingumo neapdraustas joks autorius. Antra vertus, atskleisti tendencingumą bene ir sudaro didžiausią istorijos žavesį.

Pagaliau nėra neginčytina ir minėta istorikų nuomonė. Kiek giliau susipažinus su S. Sazonovo, kaip politiko, veikla, nesusidaro įspūdis, jog tai asmenybė, kuriai tiktų suversti istorinę kaltę už pasaulinio karo sukėlimą. Ir apskritai, jeigu jau tokio kaltininko reikia, tai ar ne geriau pasirinkti Vilhelmą II arba Nikolajų II — tik ne kaip politikus, o kaip tam tikros politinės sistemos, sakykim, ydingos, reprezentantus ar simbolius. O S. Sazonovas tebuvo tos sistemos tarnas. Ir kaip politikas labiau priminė valdomąjį, o ne valdantįjį.

Trumpam nukrypdami, pasakysime, kad S. Sazonovo atsiminimai nėra faktografiškai detalūs. Autorius prisipažino neturėjęs tam reikalingų sąlygų. Todėl mėginti komentuoti vieną ar kitą jo aprašytą istorinį įvykį būtų ne visai korektiška. Galima aptarti tik svarbiausias S. Sazonovo vykdytos politikos tendencijas.

Užėmęs užsienio ministro postą po Bosnijos krizės, be kita ko, skaudžiai palietusios Rusijos savigarbą (mat Austrijai—Vengrijai aneksavus Bosniją ir Hercegoviną, Rusija negavo siektos kompensacijos Juodosios

jūros sąsiauriuose, S. Sazonovas realiai įvertino imperijos interesus bei galimybes ir nusprendė, kad būtų tikslinga pagerinti santykius su Vokietija. Tai reiškė lyg ir atsitraukimą nuo ankstesnės Rusijos politikos. Tačiau po vadinamųjų Potsdamo susitarimų su Vokietija susikomplicavo santykiai su Didžiąja Britanija, ir netrukus Rusijos politika grįžo prie ankstesnio kurso — į sąjungą su Prancūzija ir Britanija — kurso, kuris, retrospektyviai žiūrint, neišvengiamai stūmė Rusiją į karą. Ir S. Sazonovas tam kursui pakluso — laipsniškai ir tarsi nepastebimai, nors suprato, jog „karas reikalingas revoliucijai“.

Neatrodo, kad prasidėjusį karą S. Sazonovas būtų sutikęs kaip suplanuotą akciją, reikalingą tam tikriems tikslams pasiekti, greičiau — kaip likimo siūstą nežinomybę. Ta prasme simboliška atsiminimų scena, kurioje Vokietijos pasiuntinys grafas F. Purtales (Pourtales) perdavė S. Sazonovui pranešimą apie karo paskelbimą: pasikeitę oficialiais tokiais atvejais pareiškimais, abiejų imperijų atstovai pasidavė sentimentams ir apsikabino tarsi atsiveikindami — ne tiek vienas su kitu, kiek su galutinai pasitraukiančiais senaisiais laikais.

Tačiau S. Sazonovas nebuvo vienas iš nepajudinamų patvaldytės tradicijų gynėjų, kuriuos įprasta vadinti reakcionieriais. Pats save jis vadino liberalu, ir tokiu jį laikė imperijos valdančiosios sferos. Kitaip tariant, nebuvo aklinau užsidaręs nuo naujų idėjų bei iniciatyvų, tik dėl konservatyvios prigimties priimdavo jas ne iš karto, o pamažu. Jo pažiūros, atrodo, evoliucionavo, ir tos evoliucijos atspindį galima įžvelgti atsiminimuose. Tiesa, čia nerasime specialiai išdėstytų autoriaus teorinių pažiūrų. Teks orientuotis pagal tai, kaip S. Sazonovas aprašė vieno ar kito Rusijos politinio veiksmo motyvus. Apskritai pastangos atkurti asmens pažiūras — rizikingas dalykas, o rezultatai galimi tik sąlygiški. Bet taip turime vilties atskleisti atsiminimų tendencingumo šaknis ir ... gal net reabilituoti patį autorių.

Norėdami suprasti S. Sazonovą kaip politiką, įkomponuokime jį į Rusijos politinės minties raidos kontekstą. Paprastumo dėlei suveskime jį į dviejų diplomatinių sąvokų — tautos ir valstybės — santykį. Žinoma, abi sąvokos atsirado Vakarų Europoje, o Rusiją pasiekė pavėlavusios. Be to, čia jos tarsi nukrypo nuo autentiško „europietiško“ turinio: valstybė buvo sutapatinta su caro nuosavybe (domenu ar votčina), o tauta — su gentimi. Bet šį kartą susitelksime ne ties šių sąvokų turinio problema, o ties jų santykio raida.

Taigi, skaitydami S. Sazonovo atsiminimus, kokį matome jų autorių minėtų sąvokų kontekste? Pirmiausia prieš mus jis iškyla kaip valstybininkas. Kitaip ir negalėjo būti. Juk tai patvaldinės imperijos grosministras. Vadinasi, imperija jam — savaime vertybė, civilizuotumo prielaida, pirminis autentiškas pasaulis. Nors jis ir neliberalus, bet užtat tėviškai geranoriškas (jame net policinė priežiūra kilniadvasiška, žr. atsiminimų p. 337), tą pasaulį lengva priimti ir jam paklusti, jeigu tik neturi blogos valios. Tad tokio pasaulio natūrali vidinė savybė — nuolatinė plėtotė.

Pavyzdžiui, Besarabija: S. Sazonovo atsiminimuose — tai neatskiriamas ir teisėtas Rusijos imperijos dalis, nes ten gyvenantys moldavai ati-

tekę Rusijai tuomet, kai Rumunijos valstybės dar nebuvo. Vadinasi, jie negali turėti rumuniškos savimonės (žr. p. 124). Juk aišku, jog negalima nutraukti gyvenimą to, kas negyveno. Arba, kitaip tariant, tėvų nepasirinksi. Taigi aišku ir paprasta.

Toliau Juodosios jūros sąsiauriai — vieninteliai Rusijos vartai į pietus: nuoseklaus valstybininko požiūriu neleistina taikstyti su tokia padėtimi, kad tuos vartus valdo ne Rusija, o ... necivilizuota (nekrikščioniška) Turkija. „Aš seniai suvokiau,— skaitome atsiminimų p. 299,— kad Rusijos valstybės istorinė raida negalėjo baigtis kitaip, kaip tik įtvirtinimu mūsų viešpatavimo Bosfore ir Dardaneluose — pačios gamtos sukurtuose vartuose, pro kuriuos nenutrūkstamu srautu plūsta į Vakarus Rusijos gamtos turtai... o atgal grįžta mums būtini pramonės dirbiniai. Tų mainų pristabdymas sukelia pavojingą Rusijos ekonominio gyvenimo sutrikimą, panašiai kaip sutrinka žmogaus organizmas, pristabdžius kraują apytaką...“

Toliau matome, kad S. Sazonovas iš tikrųjų nebuvo senamadiškų pažiūrų žmogus. Siekdamas Bosforo bei Dardanelų, kartu liko santūrus dėl pretenzijų į Konstantinopolį. Nepaisė to, kad užvaldyti jį kaip tik ir buvo „karščiausias rusų visuomenės troškimas“. Mat S. Sazonovas, nors ir „neabejingas dogmatinės tikybos ryšiams“, vis dėlto orientavosi į „labiau apčiuopiamus“ praktinius rezultatus. Kultūros pažanga jam atrodė svarbesnė už praeities misticizmą. Kadangi Rusija, S. Sazonovo nuomone, atliko istorinę pažangos nešėjos bei garantės misiją, ji neprivalėjo būti „nepalyginamai blogesnėje padėtyje“ nei kitos Europos valstybės (p. 299—300).

1915 m. S. Sazonovas galų gale gavo Antantės šalių pritarimą Rusijos pretenzijoms į sąsiaurius ir kartu kaip niekad priartino išsvajotą idealą. Tačiau, atrodo, pasiekė ir savo, kaip valstybininko, pažiūrų kritinę ribą, nes po sąsiaurių ėmėsi Lenkijos klausimo. Istorškai žiūrint, tai reiškė naują Rusijos politikos etapą. Vadinasi, būta ir savos to perėjimo logikos. Siekdama įsitvirtinti sąsiauriuose, Rusija, aišku, naudojo Balkanų tautų judėjimu. Tačiau padaryti jį visiškai valdomą nepavyko. Tai ypač ryškiai parodė Balkanų karai (antai Bulgarijos caras Ferdinandas iš kažkokio teatro net išdrįso pasirūpinti sau Bizantijos imperatoriaus kostiumą su visomis regalijomis, žr. p. 281). Todėl norom nenorom teko susimąstyti dėl tautos sąvokos reikšmės. Praktinė veikla rodė, kad tauta gali konkuruoti su valstybe ir kad pirmosios vertės nenulėmė vien jėga, ant kurios laikėsi antroji. O jeigu tauta — valstybei konkuruojanti vertybė, tai jau netoli iki minties, jog ir ta pati valstybė, iki tol laikyta vienalyte ir nedalijama, staiga gali pasirodyti esanti dalijama.

Siaip ar taip, S. Sazonovas priėjo išvadą, kad „lenkų tauta, nepaisant liūdnos istorinės praeities, netapo lavonu, su kuriuo stipresni kaimynai galėtų daryti įvairius eksperimentus“ (p. 369). Tiesa, apie Lenkijos prijungimo prie Rusijos istoriją S. Sazonovas samprotavo kiek kitaip nei patriarchaliniai slavofilai. Šie Lenkijos padalijimus laikė „slavų išdavyste“ (dėl sandėrio su germanais), o S. Sazonovo nuomone, klaida padaryta ne dėl padalijimų, per kuriuos „Rusija negavo nė pėdos lenkų žemės“, bet dėl Lenkijos Karalystės prijungimo (p. 370). Nors

tokia nuomonė vėliau, regis, turėjo padarinių, tam tikru Pirmojo pasaulinio karo momentu nesukliudė S. Sazonovui konstatuoti, jog Lenkijos priklausymas Rusijai — tai vokiečių įtakos rusų politikai išdava (p. 376).

Taigi, pamėginę pasekti S. Sazonovo teorinių pažiūrų raidą, grįžtame prie to determinizmo, kuriam, kaip prisimename, pasidavė ministras praktikas. Šia prasme įdomu pastebėti (tai patvirtina ir pats S. Sazonovas), kad Antantės šalys iš esmės nedarė Rusijai jokio spaudimo dėl Lenkijos. Tik Prancūzijos pasiuntinys kartą neryžtingai mėgino iškelti Lenkijos klausimą, bet S. Sazonovas atkirto, kad tai Rusijos vidaus reikalas, nes Lenkiją du kartus — 1830 m. ir 1863 m. — Rusija buvo užkariavusi (!) (žr. p. 384). Tai, regis, vienas iš paskutinių S. Sazonovo, kaip valstybininko, argumentų). Didžiosios Britanijos pasiuntinys Lenkijos klausimo apskritai nekėlė. Nepaisant to, rašo S. Sazonovas, idėja išspręsti Lenkijos klausimą jį buvo apėmusi „su nepaprasta jėga“. 1916 m. viduryje jau buvo parengęs projektą. Kaip tik tuo metu caras jį atleido, bet po pusmečio patvaldystė žlugo, ir Rusijoje prasidėjo revoliucija.

Rusijos (S. Sazonovo) politinės minties kelias nuo valstybės (imperijos) iki tautos nebuvo trumpas ir tiesus. Balkanų tautos, išsivadavusios Rusijos dėka, netapo nepriklausomos tikrąja to žodžio prasme. Rusija siekė įtraukti jas savo įtakon ir paversti jei ne imperijos provincijomis, tai bent, anot P. Miliukovo, savotiškoms klientėmis. Tokį vaidmenį S. Sazonovas rengė, be abejo, ir Lenkijai. Tai rodo jo pastangos įsprausti Lenkiją į vadinamąsias etnografines ribas, t. y. visų pirma atplėšti nuo jos Lietuvą. Šiuo atveju tai reiškė palikti Lenkiją be atramos prieš Rusijos įtaką.

Pasauliniam karui einant į pabaigą, savarankiškas veiksnys darėsi ir Lietuva. S. Sazonovo projektas objektyviai atitiko Lietuvos interesus, todėl neatsitiktinai 1919 m. pavasarį Paryžiuje jau kaip admirolo A. Kolčiako užsienio reikalų ministras rado pagrindą deryboms su Lietuvos politikais.

S. Sazonovas atsiminimuose Lietuvą mini gana palankiai. Jo manymu, Lenkija Lietuvos atžvilgiu pasiūlė imperialistiškai, kai pažeidė Suvalkų susitarimą ir užgrobė Vilnių. Ministras taip pat kaltina Tautų Sąjungą ir visų pirma Prancūziją, kuri neparodo valios ir nepadėjo įtvirtinti tautų taikingo sugyvenimo. Nors tokią galimybę, S. Sazonovo nuomone, turėjo (p. 395—396). Su tomis mintimis sunku nesutikti, ypač turint omeny, kad tai tik abstraktūs samprotavimai. Jeigu, sakykim, S. Sazonovas būtų likęs Rusijos užsienio reikalų ministru ir jam būtų tekę spręsti Lietuvos klausimą, tai, be jokių abejonių, ir jai būtų parengęs mažų mažiausiai klientės vaidmenį.

Grįžtant prie S. Sazonovo pažiūrų evoliucijos, verta paminėti dar vieną aspektą. Atsiminimuose labai kritiškai atsiliepta apie Austriją—Vengriją. Epitetai patys įvairiausi: čudoveščnyj organizm, nesuraznaja gosudarstvennost ir pan. Svarbiausias tos kritikos motyvas — esą slavų tautų padėtis Austrijoje—Vengrijoje buvusi nepakenčiama. S. Sazonovui, suprantama, negalėjo būti paslaptis, jog pagal daugelį rodiklių (teisinį, ekonominį, kultūrinį ir kt.) slavų tautos Austrijoje—Vengrijoje gy-

veno geriau nei Rusijoje. Disonansas ypač išryškėjo 1915 m., kai mažarusių vaduotoja Rusijos armija įsiveržė į Galiciją. Nepaisant to, S. Sazonovo moralė neprieštaravo jo vertybinėms nuostatomis Austrijos—Vengrijos atžvilgiu. Dabar sunku pasakyti, ko tose nuostatose būta daugiau — tradicinio imperinio solipsizmo ar savotiškų tautinės sąmonės brandimo apraiškų. Aišku tik, kad abiem atvejais tikėtų prisiminti infantilinį mąstymą pašiepiančią patarlę: kito akyje ir krislą mato, o savojoje ir rąsto nemato.

Vis dėlto S. Sazonovas, kaip galėjome suprasti, suvokė, kad ne viskas gerai einasi ir jo karalystėje. Regis, tai vertingiausia, ką jis paliko ateities kartoms.

Ceslovas Laurinavičius

Плохий С. Н. Папство и Украина: (Политика римской курии на украинских землях в XVI—XVII вв.). — Киев: Выща школа, 1989. — 223 с. 2000 экз.

Artariant S. Plochijaus monografiją, kad geriau suprastume autoriaus ketinimus ir jo darbo vertę, negalima pamiršti, kokių metu ji buvo rašoma ir kaip tada žiūrėta į nagrinėjamą temą. Ką prieš 1989 m. laikėme drąsiu žingsniu, dabar gali pasirodyti konservatyvu ir netgi prosovietiška. Tačiau ukrainiečių mokslininko darbas ir šiandien tebėra reikšmingas žingsnis į priekį, nagrinėjant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bažnyčios istoriją. Tai sąlygoja keletas veiksnių. Pirma, tarybinėje historiografijoje blogai atsiliepti apie katalikų bažnyčią bei popiežių, netgi pakeiksnoti juos buvo laikoma ne tik geru tonu, bet ir privaloma. S. Plochijui šito pavyko išvengti, nors reikia pripažinti, jog neigiama nuostata katalikų bažnyčios atžvilgiu šiek tiek jaučiama. Antra, nagrinėdami LDK bažnyčios istoriją, tarybiniai istorikai beveik ignoravo turtingą XIX a.—XX a. pradžios historiografiją, išskyrus odiozinius stačiatikių istorikų darbus. S. Plochijaus monografija — savotiška XIX a.—XX a. pradžios historiografinės tradicijos tęsa. Be to, autorius naudojosi emigracine ukrainiečių bei lenkų historiografija, o tai tarybinėje historiografijoje, užsimančioje bažnytine problematika, tiek istorija, rėta. Trečia, tarybiniai istorikai LDK katalikų bei graikų katalikų (unitų) bažnyčios istoriją nagrinėjo, dažniausiai remdamiesi prostaciatiškiška istorine XIX a.—XX a. pradžios literatūra ir retai prisiminė šaltinius, jau buvusius ankstesnių laikų istorikų dispozicijoje, net nekalbant apie naujų šaltinių įvedimą. S. Plochijaus šaltinių bazė labai plati. Jis puikiai panaudojo emigracinės ukrainiečių historiografijos šaltinotyros laimėjimus. Savo monografija praktiškai apibendrino visa tai, kas geriausia pasiekta XIX a.—XX a. pradžioje bei emigracinės ukrainiečių ir lenkų historiografijos nagrinėjama tema.

S. Plochijaus darbą sudaro dvi savarankiškos labai glaudžiai susijusios temos. Pirmi du skyriai skirti bažnytinei unijai parengti ir įgyvendinti. Trečias ir ketvirtas atskleidžia graikų katalikų bažnyčios kūri-

mąši ir įsitvirtinimą Lenkijos bei LDK valstybėse. Chronologiniai monografijos rėmai, ką nurodo ir pats autorius (p. 4), yra 1569—1648—1654 m., tiksliau 1651 m. Kiek tai įmanoma, S. Plochijus stengiasi apsiriboti Ukraina. Tačiau apsibrėžtame regione atskleisti popiežiaus politikos aspektus visapusiškai, neatsižvelgiant į jo rytų politiką apskritai, ir ypač rytų slavų žemėse, neįmanoma (tai pripažįsta ir pats S. Plochijus (p. 4). Dar pratarinėje nurodoma, jog daugiausia dėmesio popiežiaus politikoje bus skiriama ideologiniam ir politiniam aspektams (p. 4).

Dėl gana griežto nurodytų objekto ribų laikymosi autoriui, viena vertus, pavyko nuosekliai pateikti visą jo dispozicijoje esančią faktografinę medžiagą ir išvengti temos ideologizavimo. Kita vertus, jis aiškiai pervertino popiežiaus kurijos indėlį rengiant 1596 m. Brastos uniją ir kuriant graikų katalikų bažnyčią. Tai buvo neišvengiamas socialinės politinės ir kultūrinės LDK bei Lenkijos raidos XVI a. ignoravimo padarinys. Ir nors apibendrinamas autorius nurodė, jog minėtiems procesams, be popiežiaus, įtakos turėjo dar nemaža veiksnių ir jėgų, vaizdas iš ankstesnio teksto susidarė visai priešingas. Pripažindami, kad iš dalies tai sąlygojo pasirinktas objektas, autoriaus nuostatas, su kuriomis nesutinkame, pabandysime aptarti, stengdamiesi neperžengti tyrinėjamo objekto ribų ir naudodamiesi tais pačiais šaltiniais.

S. Plochijaus nuostata, kad bažnytinė unija — katalikų ekspansijos forma, yra visos monografijos atramos taškas, nors išvadose autorius pripažįsta, jog XVI a. pabaigoje ši idėja kilo pačioje Respublikoje, o popiežius ją tik perėmė ir palaikė (p. 203). Tad jėgų, suinteresuotų bažnytine unija, LDK bei Lenkijoje buvo. Išvadose tai pripažįsta ir S. Plochijus (p. 97—98). Jo manymu, bene pagrindinė bažnytinės unijos atrama LDK bei Lenkijoje buvo karalius Zigmantas Vaza ir jo aplinka. Prisiminus Respublikos struktūrą, vargu, ar įmanoma patikėti, jog valdančios institucijos būtų galėjusios ką padaryti be didikų paramos. Autorius pastebi, kad ir nemaža lenkų bajorų dalis buvo suinteresuota ideologine (religine) valstybės vienybe (p. 98). Tačiau bajorai ir LDK bei Lenkijos katalikų bažnyčia šią vienybę tikėjosi greičiau pasiekti tiesiog sukatalikinę stačiatikius, o ne įgyvendinę bažnytinę uniją. Beje, dėmesį į tai S. Plochijus monografijoje atkreipė ne vieną kartą. Taip pat nurodė, kad, net jau egzistuojant graikų katalikų bažnyčiai, tiesioginio stačiatikių sukatalikinimo idėjos Lenkijoje neatsisakoma. Tad lenkų bajorai nebuvo socialinė bažnytinės unijos bazė.

Mėginant atsakyti į klausimą, kas gi LDK bei Lenkijoje buvo suinteresuotas bažnytine unija, būtina atkreipti dėmesį į stačiatikių diduomenės požiūrį. Šiuo klausimu svarbus užsitęsęs kunigaikščio K. Ostrogiškio flirtas su Romos kurija. Įdomu, kad bene atkakliausias bažnytinės unijos gynėjas buvo L. Sapiega, LDK kancleris, stačiatikių kilmės katalikas. Dar 1597 m. į unitų gretas perėjo T. Tiškevičius-Skumina, Naujarduko vaivada, pirmasis pagal rangą po K. Ostrogiškio stačiatikių didikas. Negalima pamiršti A. Kisielio, Kijevo vaivados, įtakingiausio XVII a. antrojo ketvirčio stačiatikių didiko, vaidmens išsaugojant unitų bažnyčią ir rengiant „universalią“ uniją. Svarbu, kad XVII a. antrajame ketvirtyje „universalios“ bažnytinės unijos planą iškelė stačiatikių kil-

mės kunigaikštis A. Sanguška. Visų šių faktų S. Plochijus nepamiršo, bet, mūsų nuomone, per mažai jiems teikė reikšmės.

Pagaliau tiesiogiai bažnytinę uniją inspiravo LDK bei Lenkijos stačiatikių bažnyčios hierarchija. Kaip tik ji kreipėsi į karalių ir popiežių dėl bažnytinės unijos, o ne atvirksčiai. Tai ir anksčiau išdėstyti faktai verčia suabejoti nuostata, kad bažnytinė unija buvo katalikų ekspansijos forma.

Ši nuostata jaučiama visame darbe, bet ypač ryški skyriuje apie ideologinį bažnytinės Brastos unijos parengimą. Nors apibendrinamas S. Plochijus pažymi, jog XVI a. antroje pusėje bažnytinė unija buvo prisiminta be tiesioginio kurijos įsikišimo (p. 40), ankstesnis tekstas siūlo priešingą mintį. Manytume, jog daugiausia tai sąlygojo autorias pastangos neperžengti tyrinėjamo objekto ribų. B. Herbestas ir P. Skarga iš tiesų buvo jėzuitai, savo darbus skyrę bažnytinei unijai propaguoti, tačiau B. Herbestas savo knygą išleido prieš įstodamas į ordiną, P. Skarga su stačiatikių problema LDK bei Lenkijoje susidūrė dar nebūdamas jėzuitu. Kaip matome, žmonės, suinteresuoti bažnytine unija, stoji į jėzuitų ordiną. Ir tampa aišku, kodėl vėliau šis ordinas nemaža dėmesio skyrė bažnytinės unijos problemai. Tad bažnytinės unijos idėjos atgavintojų vaidmenį skirti jėzuitams nelabai galima. Popiežiaus legatas A. Posevinas ir nuncijus A. Bolonetto šia problema LDK bei Lenkijoje susidomėjo tik pabuvoję Respublikoje ir susipažinę su religine padėtimi. Tačiau asmenis, propagavusius bažnytinės unijos idėją XVI a. antroje pusėje LDK bei Lenkijoje, jungia vienas bruožas — visi jie daugiau ar mažiau buvo paveikti vietos sąlygų. Šis faktas atskleidžia vieną iš didesnių S. Plochijaus darbo trūkumų, kalbant ne tik apie konkretų skyrių, bet ir apie visą monografiją. Jis labai kruopščiai išnagrinėjo popiežiaus kurijos veiklą ir jos poveikį Respublikai, tačiau neatsižvelgė į atvirkštinį procesą, t. y. kaip popiežiaus kurijos politiką veikė ir koregavo vietos sąlygos. Todėl, norėdamas likti objektyvus, autorius apibendrinimuose turėjo išskirti veiksnius, ne mažiau svarbius ar netgi svarbesnius negu kurijos veikla, kurie ankstesniame tekste net nepaminėti.

Antrame skyriuje, skirtame bažnytinei Brastos unijai parengti ir įgyvendinti, popiežiaus kurijos veikla, mūsų nuomone, aiškiai pervertinta. Kaip vieną svarbiausių bažnytinės unijos veikėjų S. Plochijus pristato B. Macievskį, Lucko katalikų vyskupą. Su jo veikla sieja šios unijos rengimo pradžią. 1588 m. B. Macievskis ir A. Pociejus, Brastos kaštelionas (1593 m. tapęs Vladimiro ir Brastos stačiatikių vyskupu, įšventintas Hipatijaus vardu, antrasis graikų katalikų bažnyčios metropolitas), nutarė pasinaudoti Konstantinopolio patriarcho vizitu į Respubliką. Jų manymu, įtraukus patriarchą į teologinį disputą, gana greitai išryškėtų katalikybės pranašumas prieš stačiatikybę, o tai paskatintų įgyvendinti bažnytinę uniją. Tačiau popiežiaus kurija šį planą atmetė kaip nerealy. Tai leidžia teigti, jog B. Macievskis ir A. Pociejus veikė kaip privatūs asmenys, o ne kaip popiežiaus agentai. 1590 m. liepos mėn. Brastoje keturi stačiatikių vyskupai pasirašė deklaraciją dėl bažnytinės unijos. Tiesioginio ryšio tarp jų ir B. Macievskio bei A. Pociejaus nustatyti neįmanoma. Tačiau S. Plochijus, naudodamasis šalutiniais duo-

menimis, mėgino tai padaryti. A. Pociėjus dalyvavo Brastos bažnytiniam susirinkime. P. Skarga tais pačiais metais pakartotinai išleido savo knygą „Apie Dievo bažnyčios vienybę“. B. Macievskis, 1590 m. balandžio mėn. išvykęs į Romą, aktyviai rūpinosi kurijos parama įgyvendinant bažnytinės unijos planą Respublikoje. S. Plochijaus nuomone, teiginys apie aktyvų B. Macievskio dalyvavimą rengiant bažnytinę uniją, dar labiau sustiprėtų, jeigu pasitvirtintų P. Žukovičiaus prielaida, kad bažnytinės unijos idėją keturi vyskupai pirmą kartą aptarė 1590 m. pradžioje Belze (p. 47). Vienas iš bažnytinės unijos deklaracijos iniciatorių buvo K. Terleckis, Lucko stačiatikių vyskupas. Kas inspiravo bažnytinės unijos idėją — K. Terleckis ar B. Macievskis, t. y. Lucko stačiatikių ar katalikų vyskupas? Ar K. Terleckis stengėsi įgyvendinti B. Macievskio planus tarp LDK bei Lenkijos stačiatikių, ar B. Macievskis — K. Terleckio planus Romoje? Atsakymo, pagrįsto tiesiogiai, o ne šalutiniais duomenimis, duoti neįmanoma. Iš katalikų hierarchijos nuo pradžios iki galo rengiant bažnytinę uniją dalyvavo tik B. Macievskis. Apie teigiamą LDK bei Lenkijos katalikų dvasininkijos nuostatą dėl minėtų planų neturime duomenų. Ar B. Macievskis neveikė tik kaip privatus, nors ir suinteresuotas asmuo, tarpininkaujantis Respublikos stačiatikių ir Romos kurijos derybose. Į pasiūlymus dėl bažnytinės unijos Romos kurija iki pat 1594 m. reaguoja pasyviai (tai patvirtina ir pats S. Plochijus, aptardamas diplomatinę A. Kumilovičiaus misiją į Respubliką (p. 58)). Stačiatikių hierarchija išplėtoja labai aktyvią veiklą. Iki 1595 m. praktiškai visi Respublikos stačiatikių vyskupai pasirašo po deklaracija dėl bažnytinės unijos. Tad viena pusė ėmėsi gana aktyvios veiklos, kita, išskyrus vieną kitą asmenį (B. Macievskį, P. Skargą), liko abejinga. S. Plochijus nepateikė jokių duomenų, kad B. Macievskis veikė popiežiaus kurijos ar Respublikos katalikų bažnyčios užsakymu. Tad šiuo aspektu įžvelgti katalikų ekspansiją gana sunku.

Atskirai reikėtų aptarti bažnytinės Brastos unijos priešininkų poziciją. S. Plochijus pasitenkino konstatavęs, kad tokia buvo, ir, gindama stačiatikybę, gynė ukrainiečių tautos savitumą. Norėtume atkreipti dėmesį, jog iki pat 1596 m. visi stačiatikybės gynėjų lyderiai vienai ar kitaip dalyvavo aptariant bažnytinės unijos įgyvendinimo galimybes Respublikoje. Abu, tiek Lvovo, tiek Peremyšlio, vyskupai, dalyvavę 1596 m. spalio mėn. Brastos stačiatikių susirinkime, buvo pasirašę po deklaracija dėl bažnytinės unijos. 1590 m. G. Balabanas, Lvovo vyskupas, buvo vienas iš kreipimosi į karalių dėl bažnytinės unijos iniciatorių. Tik paaiškėjus, jog į Romą vyksta K. Terleckis ir H. Pociėjus, šie vyskupai parašų po bažnytinės unijos deklaracija atsisakė. Atsisakymo priežasčių smulkiai neaptarinėsime. Mūsų nuomone, šie vyskupai, iki 1595 m. pasisakę už bažnytinę uniją (ko S. Plochijus nepažymėjo), prieš Brastos uniją stėjo vien dėl asmeninių sumetimų. Manome, kad S. Plochijus aiškiai sumenkino kunigaikščio K. Ostrogiškio planų, susijusių su bažnytine unija, reikšmę. Derybose dėl bažnytinės unijos kunigaikštis dalyvavo ne kartą. Laiške H. Pociėjui, rašytame 1593 m., jis netgi siūlėsi tarpininkauti stačiatikių hierarchijos ir popiežiaus derybose (šio fakto S. Plochijus nepaminėjo). Įsivaizduoti K. Ostrogiškį altruistiniu stačia-

tikybės gynėju, kai jo žmona — katalikė, du sūnūs perėjo į katalikybę, abi dukros buvo išleistos už protestantų, tikrai sunku. Su sūnumi Jonušu, kataliku, Krokuvos kaštelionu, ir žentu K. Radvila kunigaikštis iki pat mirties palaikė glaudžius santykius ir rėmėsi kovodamas prieš Brastos uniją. Nesigilindami į K. Ostrogiškio bažnytinius planus, pažymėsimė, jog Brastos unija, pašalindama iš bažnytinio gyvenimo pasauliečius, pašalina iš jo ir kunigaikštį, kuris į stačiatikių bažnyčią žiūrėjo kaip į naudingą politikos įrankį. Visi šie pastebėjimai skirti išsklaidyti įspūdžiui, jog stačiatikių stovykla buvo vieninga ir rūpinosi tik išsaugoti ukrainiečių tautą, kuris gali susidaryti, skaitant S. Plochijaus monografiją. Beje, abejotina, kad kovą prieš bažnytinę uniją būtų galima vertinti kaip vieną iš nacionalinio išsivadavimo judėjimo elementų.

Trečiame ir ketvirtame skyriuje rašoma apie graikų katalikų bažnyčios įtvirtinimą Respublikoje. Daug dėmesio skiriama propagandinei šviečiamajai Romos kurijos veiklai. Visą šį laikotarpį Romos propagandos kongregacija rūpinosi, kad kuo daugiau graikų katalikų dvasininkų susipažintų su Vakarų Europos kultūra, išeitų ten mokslus. Vertindamas šią veiklą, S. Plochijus pabrėžia nutautinimo, bet pamiršta kultūrinimo momentą. Juk ir Kijevo stačiatikių akademija buvo įkurta kaip atsvara šviečiamajai graikų katalikų veiklai. Negalima nematyti, kad graikų katalikai turėjo nemažą įtakos kultūriniam stačiatikiškų Respublikos kraštų gyvenimo lygiui kelti.

Kita problema, susilaukusi ne mažesnio autoriaus dėmesio, buvo „universalios“ bažnytinės unijos planai. Idėja sujungti graikų katalikų ir stačiatikių bažnyčias ėjo ne iš išorės, o iš vidaus. Paties S. Plochijaus dokumentais įrodyta, jog tiek stačiatikių hierarchija, vadovaujama P. Mohilos, Kijevo stačiatikių metropolito, tiek stačiatikių diduomenė (A. Kisielis, Kijevo vaivada) palaikė ją. Vienintelę rimtą „universalios“ bažnytinės unijos opoziciją sudarė kazokai, pasisakė prieš bažnytinę uniją skatinami ne tiek tautinių, kiek socialinių motyvų. XVII a. antrajame ketvirtyje stačiatikybė tapo šių socialinių interesų ideologiniu apvalkalu. Prisiminkime, kad tokių stačiatikiškų giminių, kaip Cartoriskiai ir Oginskiai, atstovai, XVII a. pradžioje gynę stačiatikybę, antrajame ketvirtyje perėjo į katalikybę. Iki XVII a. vidurio stačiatikybė praktiškai neteko bajorų paramos, kaip, beje, ir graikų katalikų bažnyčia. XVII a. jie iš stačiatikybės paprastai pereidavo tiesiog į katalikybę, atsisakydavo ir graikų katalikų bažnyčios. 1623 m. popiežius turėjo išleisti universalą, draudžiantį tokią perėjimą. Respublikos katalikų bažnyčia XVII a. irgi buvo nusistačiusi neigiamai graikų katalikų atžvilgiu (tai ne kartą pabrėžė ir pats S. Plochijus). Karalius Vladislovas IV jai taip pat buvo mažiau palankus negu Zigmantas Vaza.

Nors ir smarkiai kazokų puolama, graikų katalikų bažnyčia išliko. Negi tai tik Romos kurijos nuopelnas? S. Plochijus linkęs sutikti su tokia išvada. Manytume, kad graikų katalikų bažnyčia, šiek tiek remiama valstybės, kuri tai darė Romos kurijos spaudžiama, be savo socialinės bazės vargu ar būtų išlikusi. S. Plochijus vietos šiai bazei savo monografijoje praktiškai neskyrė. Mat jis apsiribojo Ukrainos regionu, kur graikų katalikų socialinė bazė iš tiesų buvo silpna. Minėta bažnyčia

stipriausiai jautėsi ir įsitvirtino kaip tik šiuolaikinės Baltarusijos teritorijoje, kuri skirtingai nuo dabartinės Ukrainos, buvusios Lenkijos karalystės dalies, priklausė LDK. Vertindamas religinę karališkosios valdžios politiką kaip vientisą, S. Plochijus neteko galimybės panagrinėti religinio-bažnytinio gyvenimo ypatumų dabartinėje Ukrainos teritorijoje. Tai jam sutrukdė atskleisti vidines priežastis, padėjusias išsilaikyti graikų katalikų bažnyčiai, ir paskatino pervertinti išorines, Romos kurijos, jėgas įsitvirtinant minėtai bažnyčiai. Nepadėjo tai nustatyti ir priežasčių, sukėlusią kazokų nepasitenkinimą bažnytine unija XVII a. antrajame ketvirtyje. Vargu ar įmanoma paaiškinti jį vien tautinės savimonės išaugimu, juo labiau kad B. Chmelnickis stačiatikių bažnyčios interesus labai ramiai paaukojo kazokų socialiniams interesams. Tad graikų katalikų bažnyčios socialinės bazės problema liko neišspręsta.

Nepaisant kai kurių kritinių pastabų, S. Plochijaus monografija yra kruopštus ir nuoseklus darbas. Kritika, ką tikriausiai pastebėjote, buvo skirta ne tiek medžiagos parinkimui ir išvadoms, kiek autoriaus nuostatoms bei nagrinėjimo formai. Autoriaus teisė pasirinkti nuostatas ir pateikimo formą, ir mes nemanome neigti šio pasirinkimo galimybės. Recenzijos tikslas buvo parodyti, ką S. Plochijus prarado eidamas šiuo keliu. Ką atrado, sužinome perskaitę monografiją.

Robertas Girkontas